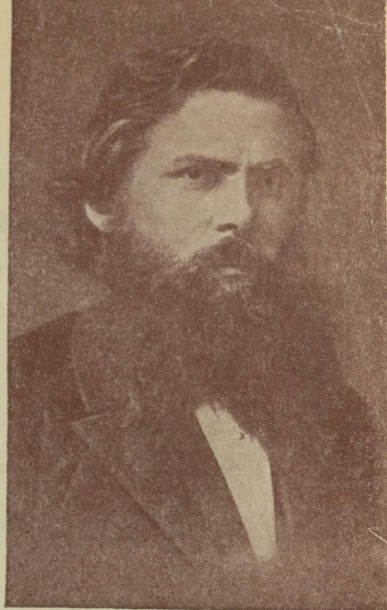

9467
EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED

III SARI NR. 16

JOH. KAUP

Dr. MIHKEL VESKE

KEELETEADUSE PIONEER
JA ISAMAALSUSE RAUDNE TULEHOIDJA

KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“

Hind 50 senti

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48-64 lhk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN.**

Eesti kriitilise rahvusluse isa.

Ülevaade meie rahva olemasoluõiguse teadusliku põhjendaja elust, võitlusest ja tööst. „Üks suuremaid, keda meie pind on kannud“, öeldi V. Reimani surma puhul. Selle suuruse kujunemise ja avaldustega viib meid kaasa Fr. Toomuse asjalik ülevaade.

Nr. 2. K. A. Hindrey: **KINDRAL ERNST PÖDDER.**

Landesvääri võitja.

Kindral E. Pödder on suure ja armastatud väejuhina meie rahva hinge jätnud küstümata jälje. K. A. Hindrey tema isikliku sõbrana annab sellest nii erakordsest isiksusest haruldaselt loomutruu ja lähedase pildi.

Nr. 3. Joh. Lehmann: **JAAN ADAMSON.**

Ärkava rahvusluse eelpost.

J. Adamson on üks ärkamisaja suuremaid kujusid. Tavalise külakooliõpetaja seisukorrast tõusis ta mõõduandvaks rahvajuhiks. Eriti väärib ta tähelepanu Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajana. Elukogenud õpetaja ja end. Aleksandrikooli kasvandik annab tema elukäigust kujuka läbilõike.

Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG.**

Eesti visaduse kehastus.

Praegusel põlvel pole sageli enam ettekujutustki sellest, milliste raskustega meie oma aja suurmeestel tuli võidelda. Eriti näeme seda otse muinasjutulikkude tõusu asunikupoja ja talusulase seisukorrast rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks A. Weizenbergi juures.

Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE.**

Eesti kirjanduse vanameister.

E. Vilde on meile huvitav mitte ainult suure kirjanikuna, vaid ka tema isiklik elukäik on täis dramaatilist põnevust, mida käesolevas vihus meisterlikult esile tõstatatakse.

Nr. 6. A. Päril: **JÜRI VILMS.**

Eesti iseseisvuse märter.

J. Vilmsi kuu on meie iseseisvusvõitluses üks heroilisemaid, kuid ühtlasi traagilisemaid. Juba 28-aastasena tõusis ta üheks meie suuremaks riigimeheks. Ta ei kohkunud riskimast eluga, kui isamaa hüvang seda nõudis, kuni sakslased ta metsikul kombel tapsid. Autoril, kes põhjalikult tunneb J. Vilmsi kodukohta, on läinud korda leida üldsusele seni tundmatuid andmeid tema elukäigu kohta.

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

III SARI

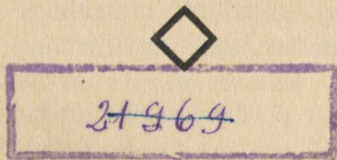
Elulooline kirjastik noorsoole

NR. 16

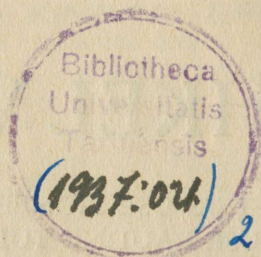
JOHANNES KAUP

Dr. MIHKEL VESKE

KEELETEADUSE PIONEER JA
ISAMAALSUSE RAUDNE TULEHOIDJA

KIRJASTUSÜHING „KOOLI-KOOPERATIIV“
TALLINN 1936

2-65810

A-9467
II

Aastatel 1731 — 1847 olid Holstre ja Aidu mõis koos valdadega tasuks 6000 kroonule laenutatud hõberubla eest riigimaksu kohustuseta Magnus Johann von Bergi ja ta järeltulijate käes. Kuna Bergid¹⁾ olid väejuhte, ei kasutanud nad nimetatud mõisu ega valdu ise, vaid rentisid need edasi. Nii näiteks kasutas Holstre mõisa ja valda sakslane Schlossmann, tasudes kuni 1831. aastani rendina 19.000 rubla aastas, säält alates aga juba märksa vähem — 16.500 rubla, kuna vald oli kurnatud välja viimse võimaluseni. 1804. aastal ilmus puhtal kujul Peterburi viljana „Lihwlandimaa Talurahwa Seadus“, mis jagas pärisrahva (krepostnõie) nelja liiki, piiritelles kohused ja õigused eraldi peremehile (talupojaseisuse aristokraatia), sulaseile, mõisateenijaile, vabadikele. Kuigi seaduses oli hoolitsetud küllaltki peremehe hüvangu eest ja tema ekspluateerimisele mõisniku poolt asetatud näiliselt kindlad piirid, jäi seadus ikkagi koos oma 1809. a. täiendiga rohkem paberile ja olukord läks nii kaugel, et paljud peremehed põgenesid öösi talust ning jõu-

---

¹⁾ Bergide staabis teenis ka tuntud Barclay de Tolly, paljude andmete põhjal ema poolt eestlane, sündinud Lõhavere ümbruskonnas — vt. Kuldkepi mälestusi EKIA-s (Eesti Kultuuriloolises Arhiivis).

kamaid sulaseid sunniti saama peremehiks — isegi vitsahirmuga. Seesuguseid peksuga peremehiks tõusnud sulaseid leiame praegustegi Holstre põllumeeste esivanemate ridades enam kui pooled. Miks taludest pageti, sellele annavad vastuseid mälestused: „Mõisa orjus oli raske ja ränk, tarvitas kogu tööjõu; oma põldu ei saanud õigel ajal harida ega vilja muul ajal koristada, kui ainult öösi. Hobused olid mõisa viina ja viljavooridega välja kurnatud, kariloomi peeti toidupuudusel vähe; igal kevadel söödeti õlgkatused loomadele, sügisel pandi uued. Oli ikaldusaastaid... ja juhtus sügis vihmane, idanes vili kõrre otsas, sest mõisa põld tuli enne ja kuiva ilmaga koristada. Ei olnud seemet külvamiseks ega jahu leivaks, — söödi agana-, n.-n. rapandseleiba. Kehva toidu tagajärjel tekkis kõhutõbi, nii et ühest talust ainsal päeval kanti välja 7 surnut...”

Mihkel Veske vanemad Peeter ja Reet Veske'd olid Holstre vallas asetseva Veske-nimelise talu pidajad. Talu aetses looduslikult kaunis ümbruses Viljandi-Tartu (üle Pikasilla) maantee ääres, ümmarguselt 20 kilomeetrit Viljandist, piiratud meeldivast veskijärvest ja jõest. Ümbrus ja lapsepõli jätsid Mihkel Veskesse sügavaid jälgi. Talu omas (varemini) vesiveski, mille ehitas Peeter Veske isa Hans, kuid Holstre mõisa ja valla minnes von Bergide valdusse, võeti see talult ära koos umbes 20 vakamaa parema põllumaaga ning anti kasutada sakslasele Hohlfeldile, Mihkel Veske ristiisale. Kuigi 1860 talu sai osa põllust tagasi, jäi ta veskist ometi ilma. Peeter Veske esimene naine oli pärit samast vallast „Olde” talust. Abielust sündinud laste järeltulijad peavad praegu „Veske” talu Holstres. Teine naine Reet (sündinud Järv) oli pärit Holstre „Supsi” talust, ta ema Ann (sündinud Päts) aga tõenäolikkult praeguse riigivanema

K. Pätsi esivanemate perekonnast „Pätsi” talust, kuigi andmed kipuvad jääma ähmaseks. Peeter ja Reet Veske ei osanud lugeda, küll aga Peeter Veske vend Juhan ja selle tütar, kes said ka esimesiks õpetajaiks dr. Mihkel Veskele.

Veskete elu ei olnud kerge, majanduslik olukord enam kui halb. Elati rehetares — külmal ajal koos vasikate-lammastega. Kuna elamul puudus korsten, olid ukсед ajal, mil hiiglaslikku rehetare ahju köeti toorete hagu-dega — ja see sündis iga päev — pärani avatud. Sisse-voolav külm täitis hallide pilvedega ruumid, nii et särgi-väel ja paljajalu ringijooksvaid lapsi polnud nähagi. Tihti aga viidi väiksemad lapsed ahju küdemise ajaks lambalauta. Ning lambalaudas sündis Veskete viienda lapsena vendade ja poolõe kõrval 16. (28.) jaanuaril 1843 (andmed M. Veske väitekirjas olevast saksakeel-sest biograafiast, kuna kirikuraamatuis ja ametlikus rist-imistähes figureerib 17. (29.) jaanuar) ka Mihkel Veske. Mihkel oli saanud 6-aastaseks, kui talus toimus olu-line pööre. Isale, kes ei omanud parimat tervist, muutus ränk teoorjus ülejõukäivaks. Ta andis talu vanimale po-jale, esimesest abielust sündinud Peetrile, jättes endale vaid 6-vakamaalise popsikoha, mis võimaldas pidada paar lammast ja lehma. Talule tegi ta selle eest nädalas paar päeva. Koos selle murrangulise sündmusega muu-tus mõndagi — eeskätt pidid aga lapsed hakkama teenima ise endale leivapalukest, sest kodu seda suurele perekonnale ei võimaldanud. Üks poegadest, Hans, jäi venna juurde tallu, Juhan asus teenima Ainsonite juures Massumõisas, kuna 6-aastane Mih-kel saadeti poolõe Mari ja selle mehe Andres Pertma juurde „Jürimatsi” tallu, kus ta lõhuseks oli öiti näidata rehelistele peeruga tuld. Kuigi Mihkli

mälestused olid hiljem õemehest hääd, ei olnud seda ta põli. Nooruke ei suutnud oma ülesannet rahuldavalt täita, millele järgnes peks. Seda poiss kaua ei talunud ning ta lahkus taas koju. Kõlvuline oma aastais aga juba karjaseks, hakkas ta isa lehma ja lammastega käima talu karjas. Karjapoiisi elu kestis 14-da eluaastani. 12-aastaselt asus Mihkel õppima Pulleritsu külakoolis, milline koolikoht asutati 1839. aastal. Esialgne koolimaja hävis tules 1842. a. ümber ja 2 aastat hiljem ehitati teine koolimaja Pirmastusse. 1852. aastast oli Pulleritsul õpetajaks Jaan Adamson (vaata Eesti Rahvuslikud Suurmehed nr. 3), kes määras ka suures ulatuses Mihkel Veske edaspidise elu ja saatuse.

Koolipingil.

Pulleritsu koolimaja ei andnud meie mõistes välja koolimaja mõotu. Koolituba meenutas küüni, oli ehitatud esi-algu palvemajaks ja moodustas madala kahe väikese aknaga rehetoa otsas asetseva kambri. Puudus laudpõrand, lapsed kõndisid sügavas liivas, teinekord 2 paari kindaid käes. Sama ruum oli korruga klassi-, söögi- ja magamis-toaks. Nurgas asetses tohtu telliskiviahi, mida õpilased ise kütsid aeg-ajalt toorete lepahagudega. Rehetoa hariti linu ning sääl asetsesid päeva jooksul ka õpilaste magamiskotid, mis õhtul asetati märjale ja porisele põrandale. Leivakottide kohaks oli esik, kus neid käisid aeg-ajalt sead revideerimas. Õpiti sagedasti teki alla poetult. Tindipotte oli kogu kooli kohta ainult üks, kus käidi kastmas hanesulest kirjutussulgi. Kaevu koolil ei olnud, samuti puudusid puud. Vett tuli käia otsimas lähedast allikast,

tihti aga mõne kilomeetri kaugusel asetsevast Kulli järvest. Juhul, kui õpilasil ei õnnestunud hankida aiaroikaid ega hagu, tuli leppida kütmata toaga, ja seda juhtus vahel liigagi tihti.

Neis tingimuses õppis Mihkel Veske kolm talve, tuhni-des raamatuis ööd-päevad. Kuna Veske ei olnud loomult eriti andekas ja päämiselt imestamisväärne tahe ning püsivus aitasid teda edasi, ei olnud see kerge, eriti tema oludes. Kuid just väsimatu püüd ja hool, meeldiv lauluhääl, kuigi muusikaline kuulmine enam kui lonkas, tõmbasid talle Jaan Adamsoni tähelepanu ja armastuse. Tema oli õieti see, kes andis tõuke, et Veske läheks edasi kihelkonnakooli. Pulleritsul veedetud aastad, kuigi tulvil raskete olude painet, jätsid Mihklisse kustumatud jäljed samuti nagu ta karjapoisipõli, millistele laulab ta oma ilusamad laulud. Sinna majja, isaliku sõbra Jaan Adamsoni juurde, pöördus Veske hiljem oma elu raskeimatel silmapilkudel alati.

Jaan Adamsoni õhutusel õnnestus Veskel jätkata õppimist Paistu kihelkonnakoolis. See sattus ühte taas kurva sündmusega Veskete perekonnas — poisi kesk kibedamaid õpinguid suri isa ja Mihklil ähvardus kool jääda pooleli, sest lesel emal ei jätkunud küllaldaselt majanduslikku jõudu. Olukorra päästis Mihkli visadus. Teenides suviti venda, püüdis nooruke jätkata õpinguid, ise lausa kadudes raamatuisse. Ent suvine teenistuski osutus liiga väikeseks. Mihklil tuli abistada tihtigi õpetaja teenijaid nende töös, et saada nii palukesi õpetaja köögist. Olud kihelkonnakoolis pääle H. Vühneri lahkumist Tarvastusse kõstriks ei olnud paremad eelkirjeldatud oludest Pulleritsul. Koolirahad makseti kirikuõpetaja kätte, kes nende arvel pidi muretsema tarvilikke koolitarbeid, kuid siingi juhtus, et tuli õppida kütmatas toas ainsa küünla

juures koolitoota kohta ja ajada läbi üheainsa tindipotiga... Aga Mihkel õppis — õppis talvel ja suvel, kandes raamatut kaasas kõikjal. Tihti pugesi poiss isegi puude otsa õppima, et teised ei saaks teda segada. Milliseid raskusi Mihkel Veskel õppides tuli võita, selgub kaasaegsete mälestusist. Nii jutustatakse, et Veske pole kuidagi saanud selgeks *laine* saksa keeles. Kord vahetunnil seisnud poiss tiigi ääres, võtnud maast kive ja neid vette visates hüüdnud iga viske puhul: „Die Welle — *laine*, die Welle — *laine*, die Welle — *laine*...”, kuni talle jäänud kindlalt mällu, et „Die Welle” tähendab just *laine*. Teinekord, koolikatsumise ajal, valmistanud talle matemaatika-ülesanne raskusi. Mihkel vihastunud enesele niivõrd, et haaranud kätega juustest ja kiskunud neid välja...

Poisi visa püüdlikkus ei jäänud märkamata õpetaja Hansenile, kes tollal kirjutas parajasti raamatut misjonitööst. Kord, tundes tugevat nälga, palus Mihkel taas tükikest leiba õpetaja teenijalt, kes nõustus seda andma tingimusel, kui Veske kütab õpetaja-härra kirjutustoa ahju. Poiss nõustus meeleldi, kandis puud tuppa ja seadis ahju küdema. Jäänud hetkeks soojendama ahjupaistele, sattus Mihkel silmitsema parajasti õpetaja laual asetsevat raamatut. Too oli kummaline raamat — tulvil poisile tuntud ja tundmatuid tähti, mille sisust ta ometi ei saanud jagu. Ühes käes veel ahjuroop, teises kreekakeelne raamat — nii tardus poiss uurima õpiku sisu, unustades pakitseva nälja sootuks. Ja selles asendis leidis Mihkli õpetaja Hansen, astudes tuppa. Hetke silmitses õpetaja kreeka keele grammatika kohale kummarduvat poissi, siis üritas naerulsui kõnelust. „Noh, Mihkel, tahad sa minna tamuli rahva sekka misjonäriks, et õpid kreeka keelt?” küsis õpetaja. Pikemalt kaalutlemata, tugevasti

veel salapärase raamatu mõju all, vastas poiss südilt ja julgelt: „Läheksin kas või maailma otsa, kui ma ainult kõik keeled ja tarkused kätte saaksin!” Ta avaldas suure, võimsa tõe, mis täitis iga südameraasukese, kuigi enese sooviks oli saada kõigepäält külakoolmeistriks. See kahekõne õpetajaga aga määras juba suuresti ühe osa Veske elust, sest nüüdsest alates hakati Vesket innustama ja valmistama misjonärikutsele. Hansen püüdis nüüd soodustada teatud ulatuses Veske õpinguid, kogus nende võimaluste avardamiseks raha ja võitis asja nõusse silmapaistvaid mehi, eesotsas professor Aleksander von Oettingeniga. Kuna kihelkonnakooli ei peetud ettevalmistuse mõttes misjonärikutsele piisavaks, võimaldati Mihkel Veskele astumine Hanseni ja ülalnimetatud Tartu ülikooli professor Aleksander von Oettingeni toetusel 1863. aastal Tartu gümnaasiumi kvartasse ¹⁾—valmistuma misjonärikutsele. Kuni 1866. aastani õppis juba aastates noormees noorukeste gümnaasiumi-õpilaste kõrval vabaõpilasena, mis polnud ta puuduliku ja vaevalise haridusliku ettevalmistamise juures kerge, eriti kui arvestada, et majanduslik olukord ei olnud paranenud. Algul sai noormees ainelist toetust professor Oettingenilt, olles tema juures korteris ja kostil, kuid juba teisel semestril leiame Veske omas korteris, muretsemas ise endale ülalpidamist, kuigi vahepeälse kokkuleppe alusel Veske pidi saama prof. Oettingenilt hinnata lõunasöögi, sugulasilt-tuttavailt hommiku- ja õhtueinet. Mitmesugustel kaalutlustel ja Veske oma soovil andis aga prof. von Oettingen poisile 6 rubla kuus lõunasöökideks. Millistes oludes Veske Tartus õppis,

---

¹⁾ Kvarta — neljas klass; tol ajal loeti gümnaasiumis klasse ülalt alla, nii et kvarta tähendas lõpust lugedes neljandat klassi.

püsid es ometi laitmatult tujus, sellest annab kujukaima pildi Veske kiri 4. märtsist 1864. aastast Adamsonile:

„Selle 6 rublaga saaks ma kül wägga hästi lõuna söki, agga siis ei jä rahha enam ülle mu asju tallitada. Kui kõik 6 rubla söki eest ärra annan, misga pean sis ride ja sabaste parrandamisse rahha maksma? misga asjad mis kolis prugin, (kolimaterjal) ostma? Et nüüd rahha ülle jääks nende asjade eest maksta, wötsin ma ka lõuna sögi omma holeks, mis, kui koddust ka middagi järrele sadetakse, palju oddawam maksma tulleb, kui söök mis sögi majast söön.

Nüüd söön: hommiko, üks tükkikenne leiba ehk koppiko wõi poleteise eest saia ehk middagi; lõuna ajal kedan weega kartohwliid, söön neid ja wöttan leiba ehk heringaid, lihha, pima ehk wõid kõrwa. Monnikord kedan ka mannasuppi, monnikord söön aga mis näppo pudub.

Mis lõuna ajal kedan, söön õhto ja ka weel teisel päwal kül-malt. Õhto joon ka allati teed. Ma olen nüüd üks hea kok, agga minno ja teiste kokkade wahhel on jälle wahhe, minna pannen kartohwliid kema, ja senni kui need paas warrisewad, warrisew minno keel Ingliis wõi Kreeka keelt j. n. e. mis agga pärrast lou-nat õppida on...

Et igga kord ajawiitmist polnud, pradis es eest otsast ühhe korraga lihha, mis emma andis, näddala jauks walmis. See sai agga just tänna otsa, nattuke jäi weel kappi homseks ülle. Ma räkisin Stammile ommast häddast, se lubbas nüüd monni päew turrule minna ja üht tännawust härga osta ja sellest pool mulle ärra müia. Lähhab se nenda korda, siis lihha pudus jälle seks korraks kaddunud. Kartohwliid osts es Januari kuus ühhe wakka, neid es kaunis hästi weel. Nisugguse sömissegga arwan keige parrem selle pole aastad läbbi sawad. Kewwade pole kui ilmad sojaks lähhawad, lassen monne teise keeta. Ülle pühha käin ikka prohweessor Grassi jures sömas.”

Kuigi Veske ise röömsana seesugustes oludes jätkab õpinguid, ei jätnud alatoitus organismile avaldamata häwitavat mõju. Kuid tookord ei mõtelnud sellele Veske, waevalt ka sõbrad, kellel puudus võimalus noormeest abistada ja toetada ulatuslikumalt, kui seda tegid. Edasijõudmisega es Veske rahul, samuti teisedki, õpetajate kohta annab Veske kirjades Jaan Adamsonile parima hinnangu. 1866. aasta kevadel sooritab Veske Tartu ülikooli juures kodukooliõpetaja eksami. Ta es röömus, õnnelik, mitte

vähem õnnelikud on aga ta sõbrad, kes talle mälestuseks kingivad piibli. Sama aasta sügisel asub M. Veske teele Leipzigi — misjonikooli.

Teaduse varasalvede juures.

Esimesed muljed misjonikoolist ei ole halvad. Kool haarab noormehe kiiresti ja tugevasti oma mõju alla, kuigi juba algusest pääle hakkavad ilmnema üksikud pettumused, esialgu küll omamata erilist kaalu.

Oma kirjas 19. dets. 1866 valgustab ta misjonikoolis valitsevat olukorda järgmiselt:

„Direktori härra on Hardeland ja tema abi koolmeister Bemann. Hardeland üks tubli mehike, tark mees, keda meie Schultsiga (Tallinnast pärit misjonikooli kasvandik, kes koos Weskega sõitis Tartust Leipzigi ning samuti nagu Weskegi lahus misjonikoolist — J. K.), kui eesti keelt räägime, Meheks kutsume. Aga ta kuulab väga palju selle peale, mis auahne ja inimese maa peale loomisest ja seadusest, waimust ja mõtetest moistmata Bemann temale ette ajab. Aga meie oleme ka wiad tema juures leidnud ja nimetame teda nüüd kolmveerand meheks. — Bemann on — mis ma pean ütleva, päris kanapää. Tema kisub sügawad ja kõrged mõted wägisi maha pori sisse, kus tema mõted on. Mis ilmas ilus ja hea on, mis eest meie peame Jumalat tänama, et meile see on antud, seda laidab tema enamiste ja peab patuks. Püha kirja seletab tema monikord nenda, et süda on täis üle kuulata, aga mis woib teha, pean wälja kannatama.”

Kuid Veske ülehindab siin oma kannatust. Noormehe sisimas tekkib pikkamööda, kuid pidevalt imelik segadik. Ta huvitub kodumaistest sündmustest, oma rahva käekäigust, tahab õppida rohkem, kui seda lubab misjonikooli kitsas õppekava, ent see pole kerge sisekorra juures, mis valitseb misjonikoolis. Välisilmast vaevalt saab siin kellegagi puutada kokku, ajalehtede lugemine on keelatud, teaduslikest raamatuid on võimalik käsitleda

vaid neid, mille sisul on tihe side piibliainetega. Elu misjonikoolis on nagu kloostriks, kus Goethet ja Schillerit peetakse suurimaiks kurjategijaiks ja inimkonna rikkujaiks. Nagu kate langeb pikkamööda Veske silme eest ning sees sellega hävib lugupidamine õppeasutise vastu, millist ta varem isegi pidas suureks ja pühaks. Sellest võitlusest iseenesega ja kaalutlusist tuleviku suhtes pakuvad värvirikkaid pilte Veske kirjad noilt otsustavalt päevilt.

Kuigi paludes hoida oma kavatsusi esialgu veel saladuses, kirjutab ta juba 23. jaanuaril 1867 Jaan Adamsunile muuseas:

„Mina tahan missiooni majast välja minna; missionäriks mite saada; mite Tamuli rahva seas missiooni tööd teha, vaid Eesti rahva seas: see on parem, õigem ja armsam.

Risti usu õpetus siin majas ei ole inimese olemisest Jumala, mailma ja teiste inimeste vastu mite nisugune kui ta peaks olema ja kui ta ka Tartus on. Siin tahetakse inimese prii tahtmist ära salata. Mitmed ilmlikud õpetused saavad laidetud, mis väga ilusad ja kiidu väärt on. Ümberkäimine teiste inimestega, kes mite missiooni majast ei ole, on ni sama hea kui keeltud, ja siin majas on inimesed mitme asja poolest kui mullikad. Keige esiti oleks tarvis neid ümberpöörda olevad; aga nad on uhked ja mõtlevad ennast keigeparemad ja vagamad olevad. — Siin ma ei saa mitte targaks vaid jään veel rumalamaks, ja ei saa viimaks Eiroopa maale ja õpetud inimeste seka sündma — paganate seka küll. Mina, Eesti nurmil üleskasvanud, saan viimaks siin kitsa müüride vahel ära närtsima...

Eesti rahva õpetajaks olen ma sündinud, aga paganate õpetajaks tahetakse mind teha; ja seda tean ma selgeste, et inimese selle rahva seas võib suurema kasuga õpetada, keda ta sündimisest saadik tunneb, kui selle rahva seas, keda ta vana ike sees natuke tundma õpib... Iseäranes nüüdsel ajal on Eesti rahval abi tarvis.

Ma tahtsin pikemalt veel siin läbi ajada, aga prohv. Arthur v. Oettingen (keige noorem Oett.) tuli Parisist, oli täna nädala eest siin; sai, kui ma temal omast elust olin rääkinud, täis tulist püha viha, käskis mind missiooni majast nipea kui võimalik välja minna, ja midägi muud ette võtta. — Kui ma temale olin rääkinud, et ma Eesti rahva seas olen mõttelnud tööd teha, rõõmustas ta ennast väga ja tuletas mul meele, et ta juba Tartus seda mul on soovinud... lubas oma vennaga (Aleksander v. Oettingen) selle üle rääkida; küllap näis mis see ütleb...”

Kuid rõõmustav see ei olnud, mida professor Aleksander von Oettingen noormehe kavatsuste kohta ütles. See, kui ka Paistu Hansen, kelle sooviks oli Vesket näha kord misjonärina, ei taatsenudki saada teadlikuks sellest sisemisest murrangust, mida Veskel tuli läbi elada. Tõlgitsetes järsku muudatust vaid tagasipõrkumiseks raskuste ees, võib-olla isegi teatud ulatuses loiduse tunnuseks, manitsetes nad Vesket jääma veel vähemalt aastaks misjonikooli, „iseennast läbi katsuda, läbi ajada”. Et misjonikoolis võidakse teha kellelegi ülekohut, selle taipamiseks ei näi kummalgi olevat küllaldaselt tahet, küll aga asuvad nad otsima vigu Veske juures. Ja lõpuks avaldab professor von Oettingen, et „üks Adamson Paistus, nagu tema seda selgesti kuulnud, olevat Veske ära rikkunud”. Ning Oettingen vihastub ja kinnitab, et kui Veske lakkab õppimast misjonikoolis, siis tema ennast „Veskest kui ustavusest ja tõeta inimesest lahti ütleb”, ähvardades ühtlasi nõuda tagasi rahasummad, mis ta on kulutanud õpingute soodustamiseks Veskele.

Vesket sunnib see karm kiri mõtlema. Ta kavatses isegi jääda kuni sügiseni misjonikooli, informeerides kogu aeg oma sisemisest heitlusist isalikku sõpra Jaan Adamsoni ja küsides nõu teisilt kodumaalasilt. Kuid ta huvitub ühtlasi ka, kuidas suhtuksid kodumaalased tema, Mihkel Veske, astumisele ülikooli. Kas nad toetaksid ta õpinguid ülikoolis?

Otsustav hetk saabub ometi kiiremalt, kui Veske seda isegi julgeb uskuda. Eelnimetatud Bemann hakkab kord Vesket tunnis niivõrd sõimama, et noormehe kannatus katkeb. Järgneb Veske lahkumine misjonikoolist. Sammu eel on sisemine heitlus haritipul. „Armas sõber!” kirjutab ta mõni aeg enne seda Jaan Adamsonile. „Kurbtus tahab mind ära litsuda; süda on rahutu ja mõtted jook-

vad senna ja tänna, et õige häda: mis peab must sellel viisil saama? Ma kirjutan sul mõne rea ehk siis on parem — ja on parem. Kui mina nendest ennast lahti löön, kes minu eest mitu aastad nüüd suurt hoolt on kannud ja mind avitanud, kes mind siis jälle aitab. Aitab? Üks mees peab ennast ise ilmast läbi lööma.” Ning edasi püüab Veske selgitada laenusaamise võimalusi kodumaalt, sest almust ta ei taha. Selle kirja lõpetab Veske sõnadega:

„Kui mitte nüüd mu igatsused korda ei lähe, siis lähen Garibaldi alla Kreekamaale sõdima ja türklasi välja ajama ära Aasia maale. Pole aega. Kõigil head tervist! Õnnetu munk Veske.

Aga ta ei taha mitte mungaks jääda: süda naerab. Lootus ei kao. Jumalaga!”

Bemmanni samm, nagu märgitud, kiirendab asjaolude arengut. Veskele on muutunud võimatuks jääda misjonikooli edasi. See on juba rõõmuhõise, mis kajastub 5. juunil 1867 kirjutatud kirjas Adamsonile, kohe pärast lahkumist misjonikoolist:

„Armas sugulane, armas koolmeister ja armas sõber! Mina olen missiooni majast välja astunud! Mu kahevahel olemine, kas pean missionäriks Eestlaste seas saama, kus tarvis mul suuremaid vaimuandeid on, ja kelle lihast ja verest olen sündinud, kelle leiva ja veega olen üles kasvanud ja kelle tares olen tubliks suitsetatud j. n. ed., voi kas ühe võõra rahva juures, — on pärast pool aastat missionimaja elu ja missiooni enam tundma õpimist ni palju kui ära kadunud.”

Lahkumine misjonikoolist ei sündinud vahejuhtumiteta. Direktor, kuuldes Veske kavatsusest, vihastus ning saatis ta küll esmajoones minema, ent kui Veske läks paluma kätte direktori käes hoiul olevat 115-rublalist hoiussummat ja luba jääda elama Leipzigi, keeldus direktor noormehe soove täitmast, lubades ta koerapiitsaga kihutada tagasi sinna, kust ta on tulnud. Alles kohalik Vene

kindralkonsul, kelle poole Veske pöördus abipalvega, seletades olukorra, minnes ise misjonikooli direktori juurde, sundis selle korrale — Veske sai kätte tunnistuse ja raha, olles nüüd lõplikult vaba misjonikooli kammitsast. Samal ajal puhkes noormehes uue jõuga määratu teadusejanu. Kuigi varsti pärast lahkumist misjonikoolist Vesket hakkas pigistama rahakriis, ei suutnud see rikkuda noore üliõpilase meeoleolu. „Kolm päeva olen juba tudingi elu ära pidanud; ma kõnnin kergelt kui harakas Leipzigi linna uulitsaid mööda, raamatumap kaenlas, ilus kirju puuleiritud jänderik palmipuu kep käes, rohilane müts natuke keerulaste ilma lahuta juukste peal, universitāti peale ja ka kodu prohveessorite juure ehk piibloteki peale. Ma tuderin mailma lugu ja literaturi ning laulu õpetust.”

Korteris oli Veske litograafi juures, lõunatas kesknädalati kellegi dr. Zimmeri, reedeti kellegi vabrikuomaniku juures. Öhtusööke sai ta samuti tuttavailt. Nii möödusid päevad, tulvil tööd ja pingutust, algul päämiselt võrdleva keeleteaduse vabakuulajana, hiljem täieõigusliku üliõpilasena.

Vesket julgustab kodumaalaste moraalne toetus ning neilt lubatud abi, kuigi ta endised saksasoost toetajad, eesotsas Paistu Hanseniga, nüüd töötavad vastu. Jaan Adamson teeb kõik, et hankida kodumaalt raha Veske õpingute soodustamiseks. Ta korraldab korjandusi ja saadab mis võimalik oma piskust. „Et Teie oma algmist ettevõtmist missioni ameti pärast maha olete jätnud, sellega olen ma väga rahul,” kirjutab Kreutzwald ja lisandab: kui Kristus tänapäev teistkorda tagasi tuleks, saaks ta vistist jälle kalameeste ja tõlneride seltsi asuma, kust endale uusi järelkäijaid hakkaks valmistama, aga ei tõesti mitte nende hulgast, kes tema nimel nüüd teiste hingekarjasteks ennast peavad!” — Ta loodab korjata sõbrult Veske

õpingute toetuseks kuni 100 taalrit aastas, millele liitub oma toetus. Kreutzwaldi kirjadest nähtub ühtlasi, et Veske huvid juba esimestel üliõpilasaastatel valguvad laiali, sõltuvalt noormehe piiritust teadusejanust. Veske on asunud luuletama ja tegelema laiemalt keeleuurimis- ja -uuendusküsimustega, milleks silmapilk kodumaal on andnud tõhusamat tõuget. „Mulle on kahelt poolt kirjutatud, kuida Teil sest väga kahjulik viga peab olema, et Teie tulise hoolega iga uut ette võtate, lühikese aea pärast ära väsite ja siis jälle adra sahad teise põllule käänate? Nii-sugune õpetuse kallal töötegemine on enam aea raiskus, kui et temast kasu võiks loota...”, manitseb Kreutzwald ning annab rea juhiseid tulusamaks tööks. Veelgi isalikum on aga selles mõttes J. Hurt, kes 1. dets. 1867 saadetud mahukas kirjas märgib muuseas:

„Mis nüüd ütlen, tuleb vennalikust südamest ja usun, et ka vennalikult vastu võetakse. — Esiteks soovin, et Teie nüüd ühe kindla studiumi ette võtate ja mitte plaanita seda ja tõist ei õpi. Kes üleliia palju korruga käsile võtab, ei saa viimati mingisuguse tööga hästi valmiks ja jääb kõiges lonkajaks. Non multa, sed multum, saab ka Teil tuttav Ladinakeele sõna olema, niisama ka Sakslaste „in der Beschränkung zeigt sich der Meister”.

Kodumaine toetus Veskele siiski ei laeku loodetud ulatuses. Kreutzwaldi edaspidistest kirjadest, milles ta muide soovitab Veskele lakata õpingute kõrval loomast laule, nähtub, et paljud, kellele ta toetuse mõttes oli pannud suuri lootusi, on keeldunud Vesket toetamast. Ta on saanud vaid mõned rublad, lisandab ka omalt poolt ning märgib, et enim on suutnud korjata Adamson Paistust, kuna näiteks prof. J. Köler Peterburist ei ole vastanud. Summasid püüavad hankida ka J. V. Jannsen ja Lydia Jannsen-

Koidula. Veske rahamure on suur, kuigi Leipzigi ülikooli rektori professor Zarncke energilisel eestkostmisel saab ta ülikoolilt toetust 64 taalri suuruses ja varsti ka täiesti hinnata lõunasöögi. Kuna kodumaal oli ikaldusaasta, mis eriti toiduainete hindade tõusus andis end valusalt tunda vaesemale kihile, on mõistetav kodumaiste toetussummade kokkukuivamine. Ent Vesket toetab jõukam üliõpilane Tallinnast, Falck, ning pärastine ajaloolane, tookordne üliõpilane L. Arbusov. Sõltuvalt loomupärast ja rohkest sõprusest, ei langeta Veske pääd. Rasketes tingimustes õpib ta täie hoolikusega, jälgides sääljuures pilvede liikumist maailma poliitikataeval ja pidades hoolikalt silmas sündmuste arenemist kodumaal, nagu selgub ta pilkkadest kirjadest Eestisse. Ta ei unusta ka Kreutzwaldi viibet ühes kirjas, kus talle on soovitatud püüda tuua ülikoolist kaasa vähimalt magistri kraad. Kuid Veske ei mattu üksnes tööhe, vaid juba üliõpilaspõlves võtab agaralt osa seltskondlikust tegevusest, olles muide üliõpilasorganisatsiooni „Lipsia” esimeheks.

Septembris 1868 teatab Veske sõpradele, et teda on tabanud eriline õnn. Leipzigist läbisõidul peatus sääl lühemat aega Vene suurvürstinna Helene Pavlovna, kes kindralkonsul Tom Hawe kaudu sai teateid ka Veskest kui silmapaistvast tuleviku suurest töömehest ning ta majanduslikust olukorrast. Suurvürstinna laskis kutsuda Veske enda juurde, vestles noormehega, sai tast hää mulje ning, andes otsekohe Veskele 30 kuldtukatit, määras talle 200 taalri suuruse stipendiumi aastas kuni ülikooli lõpetamiseni. Nii Veske kui ka sõprade rõõm oli suur. „Meie noor suguvend on esimese järgu õnnelaps!” hõiskab Kreutzwald kohe selle järele, kui Veske talle juhtumist on teatanud, kirjas Koidulale. Ning Koidulagi on rõõmus.

Vaatamata toetusele, mis loob teatud ulatuses tugevama materiaalse aluse õpingute jätkamiseks, ei ole summa ometi piisav muretuks töötamiseks ning edaspidigi tekib tarvidusi kodumaise toetuse järele. Kuid need lahenevad nüüd juba märksa kergemini, kuigi Adamsoni kirjades leidub ka sellele järgnevast ajastust kurtmisi, et raske on saada raha.

Veske murrab tööd õpingute alal, juhib energiliselt säääl kõrval üliõpilasseltsi „Lipsia” tegevust ning külastab aeg-ajalt balle, milliseid korraldavad professorid ja kus viibib printse ja krahve. Veske näib neil aastail muide harrastavat innukalt tantsu. Saksa-Prantsuse sõja ajal „Lipsia” hoolitseb selle eest, et saksa sõdurid saaksid rindel ajalehti ning muud lugemisvara. Sõdurite tulles koju on Veskegi rüütlirovastuses ja lipuga neid tervitamas, sest tollal ta sümpaatia kaldus sakslastele, nagu see Venemaa-aladel oli üldine nähe, olenedes veel värskeist Krimisõja mälestusist, kus pörkasid kokku alalhoidlik Ida- ja liberaalne Lääne-Euroopa. Energilise tegevuse eest omandab Veske Saksi kuninga autähe ning Leipzigi seltskonna-daamidelt kuldsõrmuse.

Et hankida lississetulekuid, tegi Veske ülikooliajal tõlketöid Liivimaa maanõunikule, poliitilisele kirjanikule Voldemar von Bockile, kirjutas aga artikleid ka siin-säälmujal. Nii ilmusid ülikooliaastail Veske sulest „Ausland’is” — Mõned Eesti muinasjutud, „Europa’s” — Eesti rahvalauludest, „Globus’es” — Kalevipojast, „Literärisches Centralblatt’is” — Dr. Wiedemanni Eesti-Saksa sõnaraamatu arvustus.

Veske lakkamatu hool ülikoolis ning sellest sõltuv edu õppetöös tõmbas õigustatult talle professorkonna või vähemalt selle sõbralikumaa osa tähelepanu. Kuivõrd Veske

teadmisi juba üliõpilasena hinnati, selgub ainuüksi sellestki, et professor H. Brockhausi soovitusel kuulus keeleteadlane Max Müller kutsus Vesket endale Inglismaale abiks sanskriti keelemälestuste väljaandmisele. Kavatus jäi mitmesugustel põhjustel teostamata, suures osas ka seetõttu, et Veske kartis sellega eemalduda kodumaisetest asjust ning killustada jõudu, mis ta kogu ulatuses tahtis säästa tööks oma rahvale.

Noorusaastail kodumaal omandatud tabavaile ja rohkeile muljeile emakeelest ning Leipzigi saadud laialdastele teadmistele lähemaist ja kaugemaistki sugukeelist põhjenedes, valmis Veskel pingutava töö tulemusena a. 1872 esikteosena väitekiri „Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes I. Declination”. Töös autor jälgib keeleajalooliselt kõigis soome-ugri keelis esinevaid kaasussuffikseid kuni soome-ugri algkeeleni ning selgitab selle materjali põhjal üksikute sugukeelte vahekordi, kasutades sääljuures märksa paremaid meetodeid kui mitmed teised eelkäijad ja kaasaegsed, eesotsas Wiedemanni, Ahlquisti, Lönnroti, Sjögreni ja teistega. Oma esimese ja põhjapaneva uurimuse pühendas Veske õigustatud tänumeeles eelnimetatud aineli- sele abistajale suurvürstinna Helene Pavlovnale ning kait- ses väitekirja professorite Leskieni, Zarncke ja Brock- hausi ees, omandades doktor philologiae astme. Väitekiri trükiti samal aastal Breitkopfi ja Härteli juu- res.

Veske saavutus, keeleteaduse doktori aste, oli üli- rõõmsaks üllatuseks kodumaalasile-sõbrule, teatud kibedu- seks kodumaalasile-vastutõtajaile. Küsimuse kohta on kirjutanud hiljem K. A. Hermann: „Nüüd ei ole ime, kui eestlased tõusevad doktoriks, aga siis, 1873. aastal, oli see otse imeasi. Küll teadsime juba siis, et eestlaste seast

on välja tulnud mõnigi ülikooli haridusega mees, aga see oli siis iseenesest mõistetav, et ta sai sakslaseks ja läks kaduma eesti sünnirahvale. Masingit, Rosenplänterit, Faehlmanni ja mõnd teist, kes meelega oli hoidnud eestlaste poole, ei tundud enam, sest keegi ei olnud kirjutanud ega õppinud eesti kirjanduse ajalugu, ning need vähesed mehed olid surnud. Kreutzwald elas vagusasti Võrus, Hurt oli Otepääs õpetajaks. Taaralinnas ei olnud ühtainustki tähtsat meest, kes oleks tunnistanud enese eestlaseks. Nüüd korraga pidi tulema doktor Veske ja temast oli liikumas jutt, et ta ei põlga eesti rahvast.”

Kahtlemata Hermann vähe liialdab, kuid üldjoontes ja üsna suures ning iseloomustavas ulatuses on ta tabanud ajajärgu ilmet. Veske ise, nüüd värske doktor, kirjutab aga tänulikult ja tagasihoidlikult Holstresse Jaan Adamsonile:

„Suurt tänu annan mina nüüd sulle, minu armas koolmeister! Kõige abi ja vaeva eest, mis sa omal ajal minu pärast andsid ja nägid.”

27. oktoobril 1872 avaldab eelnimetatud Voldemar v. Bock koos mõne teisega soovi, et Veske asuks abikooliõpetajaks Tartus uuestiavatavas Hollmanni õpetajateseminaris, palgaga 700 rubla aastas. Veske informeerib ettepanekust kodumaalasi, eesotsas Jaan Adamsoniga, kuid need ei poolda sammu. Esilduse tegija Vold. v. Bock on 1868. aastal kirjutanud „Lifländische Beiträge” 2. köites halvustavalt Jaan Adamsonist ja Aleksandri kooli mõttest. Pakkumises nähakse nüüd dr. Veske eestlaste üritusest eemaldamise kõrvalmaiku ning kohta loetakse dr. Veskele naeruväärt väikeseks. Lisaks aga soovitakse dr. Vesket näha avatava Eesti Aleksandri kooli juhtijana. Viimasest üritusest, Eesti Aleksandri koolist, on Veske juba varemalt, üliõpilaspõlves, olnud huvitatud, mis

kujukaimailt selgub paljudest vastavaid järelepärimisi sisaldavaist kirjust kodumaalasil. Samuti on ta olnud aastate jooksul huvitatud eesti keele eluõigusest kodumaal. Ta sugulasi Holstres, Ainson, märgib muuhulgas kirjas 24-dast aprillist 1870 Veskele: „Sa kardad, et meie venelaste abi pärast oma Eesti emakeelt ära müüme?” Järgneb pikk selgitus Vene ja Saksa võimupüüete võitlustest Baltimail. Võitluse ägedust tollal ilmestab selgelt asjaolu, et 1869 asus Holstre mõisa piiridesse elama mõningaid luteriusulisi, keda tõstsid Vene võimud 1874 majust välja, kuna kohad anti edasi vene-õigeusulistele. Veel 15. okt. 1874 kirjutab Jaan Adamson Veskele, et nood väljatõstetud „elavad praegu veel kraamiga oma majade ümber aidade ääres ja katuse räästa all.”

Isiklikel kaalutlusil ja sõprade nõuandel Veske loobubki pakutavast kohast Tartus, soovides säästa end tööks kodumaale ja eestlusele. Saavutanud kõrge sihi, dr. Veske soovib asuda 1873. aastal elama kodumaale. Kuid samal ajal suri suurvürstinna Helene Pavlovna ning dr. Veskel puudus reisiks tarvisminev raha. Taas kurdab ta häda kodumaalasil, lootes laenuna koguda sõprade kaudu Eestist reisiks vajalikke summasid. Ent veel kord saabub abi säält, kust seda võis loota kõige vähem: surnud suurvürstinna Helene Pavlovna tütar suurvürstinna Katarina lähetab Veskele reisirahaks 200 taalrit. Rõõmsana ja tohutust murekoormast vabanenuna kirjutab dr. Veske 20. aprillil 1873 Jaan Adamsonile Paistu: „Täna kahe ehk kolme nädala pärast saan mina oma isamajas olema!” Rõõmusõnum viiakse Veske vanale emalegi. See on liigutatud, kuid vanake ei julge loota, et näeb veel poega, et see saabub kodumaale ja koju. Veske tasub ülikoolile võlguoleva summa, saab kätte doktoridiplomi, mis hoiti kinni võla tasumiseni, ja asub, nagu oli

lubatud, rõõmsana ja suurte lootustega koduteele, valmis pühendama kogu tarmu ja elujõudu oma sugurahva hüvanguks.

Elatumismured kodumaal.

Asunud kodumaale, siirdus Veske kodukohta Holstresse, kus veetis suve 1873. Ta niitis heina, lõikas rukist, sooritas aegajalt pikki jalutuskäike teistesse kihelkondadesse ja vestles kõikjal, kus see oli võimalik, töölistega ja karjastega. Kandes alati kaasas raamatuid, paberit ja pliiatsit, märkis ta kõikjal üles teda huvitavaid kõnekäände. Tõenäolikkult juba sellal hakkas Veske koguma vanavara kogumiseks kaastöölisi, kelle võrk tal hiljem, elades Tartus, kujunes täiuslikuks. Koos töölistega armastas Veske süüa silku-leiba, juua hapupiima, kusjuures talle eriti maitset mulkide rahvuslik kama. Eriline nõrkus oli Veskel aga hapuleiva vastu. Oli isegi juhus, kus ta üliõpilaspõlves saatis Leipzigit viilu leiba emale, paludes saata talle omaküpsetatud leiba vastu, et saaks anda seda maitsta saksa perekondades. Paljudel juhtudel palus Veske endale külla ümbruskonna ja Tarvastu ärksamaid tegelasi, vesteldes nendega pikki puhke. Ent õhtu saabudes Veske muutus noil ajal tihti veidi rahutuks, lahkus kodust ja otsis üles heinalisi, kellelt hakkas pärima kohanimedid ja kõnekäände. Noil rännakuil õppis Veske ühtlasi põhjalikult tundma maaelanike majanduslikke olukordi. Suve töö ja muljed võtab Veske hiljem kokku Saksasse kellelegi ülikoolikaaslasemale saadetud kirjas: „Maikuust kuni augusti lõpuni elasin ma sugulaste juures Viljandimaal. Sääln panin ma rõõmustavat edu majanduslikul ja vaimsel põllul tähele, mis viimasel ajal õige

kaugele on jõudnud. Ma olen väga sagedasti põhjalikult talupoegadega nende olude üle kõnelnud, neid õpetanud ja ennast õpetada lasknud. Nimelt olen ma neile selgeks katsumud teha, et nad rahvakoolide eest rohkem ohvreid peaksid kandma ja oma karjakasvatust parandaksid. Ka olen ma üle 100 rahvalaulu rahvasuust üles kirjutanud. . .”

Koolide küsimusele ei langenud Veske tähelepanu aga mitte 1873. a. suvel, tutvudes tegeliku olukorraga, vaid kool oli Veskel südamel juba varem. Nii arvab ta juba 7. sept. 1870 Jaan Adamsonile saadetud kirjas, jälgides erakondade võitlust ja kooliolusid Eestis, et eesti koolides tuleks suurendada geograafia tundide arvu nelja võrra nädalas piibliloo tundide arvel. „Sest ei ole mitte suur õnnetus, kui Eesti lapsed vähem katekismust ja piiblilugu mõistavad, aga kül on õnnetus see, et Eesti lapsed pea midagi maailma lugudest ja geograaviast ei tea. . .”

Augustikuu lõpul asus Veske elama Tartu, lootuses saada kohta ülikooli juures. Eesti soost üliõpilaste ringkonnale oli see suursündmuseks, nagu jutustab dr. K. A. Hermann oma mälestusis:

„See oli sügisel 1873 Taaralinnas, kui meist, Eesti noortestmeestest, kõmu läbi käis: „Dr. Veske tuleb Tartu ja jääb siia elama. Ta on Leipzigris doktoriks tehtud ja tuleb nüüd koju tagasi.” Kes seda esiti kõneles, seda enam ei mäleta, kuid kõik 12 noortmeest, muist üliõpilased, muist seks saada tahtjad, olid täis põnevust, noort Eesti doktorit näost näkku näha saada. . . Dr. Veske tuli. Meie nooredmehed püüdsime teda näha saada, mina nende hulgas. Käisin sügisel päeval kord sõbraga Kroonuaia uulitsal. Sõbra nimi oli, kui ma ei eksi, Sperrlingk, ülikooli student. Korruga lööb sõber minule käega külge ja ütleb: „Kas näed seal seda kollaka habemega herrat,

kel kummkübar peas on?" Mina vasta: „Näen küll. Kes ta aga on?" Sõber vastas: „See on Dr. Veske!" Täis põnevust vastasin mina: „Dr. Veske, tõeste? Oh sa heldeke! Kas sa teda tunnend?" Sõber vastas: „Tunnen küll!" Mina vahele: „Tee mind ka temaga tuttavaks!" Tema vasta: „Miks mitte! Astume tema ligi. Ta on lahke mees, kel uhkust ega kõrkust ei ole." Astusime ka siis ligi, ja sõber ütles kohe, kui oli teretanud, minule: „Sean ette: Dr. Veske ja siin Hermann, mulus." „Oi, see on minule armas," ütles dr. Veske, „et sellega tutvaks saan. Olen kuulnud, et tema muusikat oskab, „Vanemuises" laulujuhataja on ja laulusid oskab teha. Minule on viisisid vaja, sest mina ei oska muusikat, aga tahaksin mõnda luulet viisiga välja anda." Minul oli muidugi hää meel, et õpetlane minukese nime ja tööd tundis. Tutvus oli siis tehtud, ja tutvusest kasvas peagi soe sõprus, mis ka peagi „Sina" ütles „Teie" asemel. Dr. Veske kutsus meid oma tuppa, mis läheduses oli. Meil oli Eesti asjadest pea palju juttu. Ta luges mõned oma luuletused ette, mille trükkimine praegu käes oli. Igaüks võib arvata, kui suure vaimustusega meie Veske luuletusi kuulasime. . ."

Juba Leipzigit Adamsonile saadetud kirjades unistas Veske eesti ja soome-ugri keelte lektori kohast Tartus, ent lootused osutusid petlikeks, vähemalt esialgu. Kuigi nimetatud lektori kohad olid vakantsed, seisid ülikool kui ka Tartu keskkõppeasutised tollal täiel määral saksa mõju all. Mitmed mõjuvad sakslased aga ei olnud veel suutnud unustada, et Veske lahikus misjonikoolist, soovides elada Eestile, ning nüüd suhtusid nad tasse täieliku umbusuga. Seda umbusku eestlasest uustulnuka vastu jagas ka ülikooli juhtiv element. Veske oli paari aasta kestel sunnitud teenima endale ülalpidamist juhusliku

ajakirjandusliku tööga ja tunniandmisega, paludes ja saades selleks loa dir. Göökilt. Ta leidis 6 gümnaasiumi vanema klassi õpilast, nende seas ka Harry ja Eugen Jannseni, kellele igal laupäeval antud eesti keele tundide eest sai 15 rbl. semestris. Kuid asi jäi soiku ja tundide andmine lõppes varsti. Kuivõrd raske oli Veskel hankida noil aastail Tartus endale ülalpidamist ja millega ta tegeles, selgub kirjast eelnimetatud ülikoolikaaslasel:

„...Pärast hakkasin veel ühele usuteaduse-kandidaadile Eesti keelt õpetama. Mõnest nädalast saadik olen „Neue Dörptsche Zeitung“ kaastööline. Ma panen sinna üht ja teist „Eesti Postimehest“ ümber ja teatan aegajalt seda ja teist Eesti rahva elust. Selle eest saan aastas 100 rbl. Olen ka kuukirja „Eesti Põllumehe“ kaastööline, kellel aga kahjuks vähe lugejaid. Siin saan 10 rbl. poogna eest. „Vanemuise“ seltsis olen ma seks talveks 8 kõnet pidada võtnud, mis keele ja üleüldiskultuurilise sisuga on. Kaks neist olen juba ära pidanud.”

„Eesti Põllumehele“ kirjutas Veske 1873. a. pikema töö päälkirjaga „Mõts (mets), tema imelik kasu ja tema hävituse hirmus kahju“. Lisaks töötas hoolikalt Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogus, kogudes materjale teaduslikuks tööks, kuna kavatses kirjutada mitmeid koolide õppe- raamatuid. Vaatamata pingutavale tööle ja kitsastele oludele, võttis ta ühtlasi agaralt osa Tartu seltskondlikust tegevusest. Kuid äraelamise võimaldamiseks oli Veske taas sunnitud pöörduma toetuspalvetega sõprade poole Viljandimaal. Ka nüüd ei laekunud toetussummad kergelt.

Olenevalt iseloomu kergestisüttivusest ja tihti juhuslikust vaimustusest kuni kirgliku ekstaasini, ilmnes esimesel Tartus veedetud aastal dr. Veske tegevuses teatavaid sõbralikke tendentse balti sakslastele, mis pahandas

eesti radikaalsemaid ringkondi, eesotsas C. R. Jakobsoniga. Selle teatud kallaku põhjusi peame otsima ka mujalt. Veskele oli teada, et kohalootused võivad täituda ainult siis, kui Tartu sakslaste mõjuvad ringkonnad teda toetavad. Teiseks olid muljed Leipzigist veel liiga värsked — kogu Venemaa hoidus ju Saksa-Prantsuse sõja puhul Saksamaa poole ja toetas teda revolutsiooni uustulnuka Napoleon III vastu. See omaaegne suhtumine mõjutas teatud määrani Vesket veel nüüdki, Tartus olles. Veske luuletajahingele oli sellal poliitikamehe külm kaalutlus ja diplomaatlik keerdkäigustik veel küllalt võõras.

Sügisel 1874 valiti dr. Veske siiski Tartu ülikooli eesti keele lektoriks, kusjuures aastapalgaks oli küll ainult 400 rbl. Koha saamisel aitas tõenäoliktult suuresti kaasa Veske saksasõbralikkus. Kuigi uus koht ei avardanud palju äraelamisvõimalusi, valmistas ta noorele teadlasele ometi tõsist rõõmu. „Midagi suurt hääd on sündinud!” märkis Veske tolkorral noorele K. A. Hermannile. „Mõttele ometi, mind on universiteedi Eesti keele lektoriks valitud! Hulkusin juba ligi aasta ümber ja ei ole ametit ühtigi. Nüüd on amet, ning aus veel päälegi!”

Eristist poolehoidu Veske lektorina siiski ei omandanud. Ta luges igavalt, kokutades, loengule minnes juhtus sageli, et kohates tänaval mõnd talumeest, sattus sellega keskustellu ning hilines pooltundi või enam. „Ärge pange pahaks,” vabandas ta siis tavaliselt, „Kärkna vallavanem hakkas teel minuga kõnelema, aeg läks ruttu mööda” — või midagi taolist. Loengu kestel sattudes aga hoogu, vaimustus Veske ise ainest niivõrd, et tunni asemel luges teinekord kaks ja enamgi tundi, kusjuures kõne lõpu poole väljendusviiski muutus hoogsamaks, ladusamaks ja piltlikumaks. Kuigi Veske loengud olid vägagi sisurikkad, oli tal kuulajaid vähe.

Ent dr. Veske lootused olid tulevikule, millelt uskus enam. Sõpradele saadetud kirjades palus ta abi teaduslikuks tööks, kuna praeguses olukorras leidis olevat hariduse asjatu. Ta lisandas palve, et sõbrad püüaksid hankida raha ettetellimiste kogumisega ta raamatutele. Märksa paranes olukord 1878. aastal, Veske saades palgaga 400 rubla aastas esimeseks eesti keele õpetajaks ka dir. Ždanovitši juhatusel töötavas Tartu õpetajate seminaris. Tõenäoliktult võimaldus koha saamine ainult eelnimetatud direktori ja kuraator Saburovi toetusel ning soovitusel. 800 rubla suurune aastapalk avardas märksa töötamisvõimalusi, ent see ei kestnud kaua. Vahepeäl, õppinud täieliktult tundma olukordi, lähenes dr. Veske eesti rahvuslaste ringkondadele, muutudes tuliseks C. R. Jakobsoni poolehoidjaks ja saades „Sakala” kaastööliseks. Ühel ajal sellega teravnes vastuolu eesti alalhoidliku suuna tegelastega, eesotsas Jakob Hurdaga. Tutvus Hurdaga sai alguse küll juba dr. Veske üsna varajastest noorusaastatest, ent sinasõpruse sügava s ü d a m l i k k u s e n i ei ole see tutvus arenenud kunagi. Alates siirdumisest C. R. Jakobsoni vaadetele, hakkas ilmneva tugevaid mõranemisi selles seni külmaski tutvuses. Rääkimata sakslaste ringkonnist, isegi „Olevik” hakkas Grenzsteini sulest tooma teravaid kirjutusi dr. Veske vastu, kes olevat märkinud ühel koosolekul Rakveres: „Üks samm Vene poole — tähendab kaks sammu Eesti kasuks.” Veske oli juba suutnud muutuda täieliktult Jakobsoni paremaks käeks ning võtnud omaks tema poliitilise orientatsiooni, mis kujunes ühtlasi radikalistide kaudu ajajärgu poliitiliseks programmiks. On juba teada, et sellele teisalt tekkis tugev opositsioon.

Läinud sajandi 80-date aastate algul teravnesid eriti eestlaste ja baltlaste vahekorrad. Viimastele ei meeldi-

nud loomulikult ka Veske suunamuutmine. Kuigi teda kaitsesid dr. Ždanovič, kuraator Saburov, prof. P. Viskovatov ning mõned saksa professorid, eesotsas G. Teichmülleriga, läks olukord nii teravaks, et baltlaste ringkonnist vastutustundetult ja üsna labaselt hakati Vesket süüdistama parteivaenu põhjustajaks ning hässitajaks, ja Tartus tekkinud salapärase tulekahjude tekitajaks, kuigi viimaseks osutus hiljem saksasoost üliõpilane Schwarz. Veskele hakati tänavalgi tegema inetuid märkusi ning kui Saburovi saades ministriks nimetati kuraatoriks parun Stackelberg, kaotas Veske 1881. a. suvel koha seminaris. Taas tuli tal ajada läbi 400-rbl. aastapalgaga, kuigi vahepeäl tööpöld oli mõnetigi avardunud, millega seoses vähe paranenud ka teenimisvõimalused. Veske pühendus nüüd täie innuga teaduslikule ja rahvuslikule tegevusele, kartmata majanduslikku kitsikust.

Tegelane rahvuslikul rindel.

Kuna eesti keele lektor tookordseis oludes ei saanud kurta erilist töökoormatust õppetooli juures, jäi Veskel küllaldaselt aega vabaks, mida kasutas algusest pääle teaduslikuks tööks. Tõhusaim üritus sääljuures oli Eesti-Saksa sõnaraamatu koostamine, mis ainult sel põhjusel jäi lõpule viimata, et dr. Veske süttis liiga kiiresti ja lõpetamata poolleiolevaid töid haaras uute järele.

Eeskätt sõnaraamatut kui ka mitmeid teisi teaduslikke töid kavatsedes asus Veske täie hoo ja innuga uurima eesti kõnekeelt. Mõnd aastat sai ta ülikoolilt seks otstarbeks 100-rbl. stipendiumi, selle ärajäämise järele aga toetust õppekonna kuraatorilt ning pääasjalikult Eesti Kirjameeste Seltsilt. Ta viibis mitmel suvel pikematel mur-

deuurimisteedkondadel ja rahvalaulukogumisel. Materjalide hulgas, mis on säilinud Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, leidub rida tähelepanuväärseid andmeid ka dr. Veskest noilt teekonnilt. Veske sügavamad olemust aitavad nad mõista mõnetigi paremini kui ta otsese töö jälgimine Tartus. Nii lugu Amblast ühest pulmast, kuhu Veske sattus oma uurimisteedkonnal ning kus eesti keelt kõneldi ainult teenijatega. Nagu kõikjal, Veske siingi kõneles ainult eesti keelt, rääkides preilidele mitmeid eestikeelseid nalju ja hakates neile lõpuks laulma eestikeelset „Vasknarva piigat”. Preilikesi pahandas juhtum rängasti, kärsutati nina ja oldi nipsakad, ent kui seegi ei päästnud neid „maamehe” seltskonnast, joosti peremehe juurde ning anti sellele mõista, et too „Kerl” saadetaks ära. „Ärasaatmisest ei või olla juttugi,” vastas peopere mees tasa, „sest sellega teeksin ma enesele ainult häbi: see on nimelt dr. Veske, omandanud kraadi Leipzigi ülikoolis.” Uudis oli nii üllatavalt põrutav, et preilikesed algul vaid areldi suvatsesid veel Vesket silmitseda, kes vahepeäl oli astunud vestlusse vanemate inimestega. Kui ta aga uuesti lähenes naissoole, olid preilikesed lahkus ise — lugegu ta aga päälegi vanu laule, seletagu eesti keele grammatikat ja heitku eestikeelset nalja, kõik see on nüüd vaimustav. Sääraseid nalju saksastunute või sakslaste arvel armastas Veske teha tihti. Sageli käis ta ühe-kahe sõnavormi uurimiseks jala maha kümneid kilomeetreid, kaotamata kunagi tuju, kurtmata väsimust.

Uurimusretkede tulemusena ilmusid Veskest Eesti keele häälikute õpetus ja kirjutamise viis (1879), Eesti rahvalaulud I (1879), Eesti rahvalaulud II (1883) ja rida lühemaid kirjutusi ning reisuaruandeid Õpetatud E. Seltsi väljaannetes, Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatuis ja ajakirjas „Oma Maa” I (1884). Suvel 1880 viibis

Veske uurimisteedkonnal Soomes, mille viljana talt ilmusid Soome keele õpetus I — Lühike grammatika (1881) ja Soome keele õpetus II — Lugemise harjutused (1883), kogusummas VI + 115 lehekülge, milline töö oli esimene sellelaadiline eesti keeles üldse.

Ent teaduslikust tööst üksi ei piisanud aktiivsele ning süttiva loomuga Veskele. Ta jätkas innukalt juba varajases nooruses alustatud luuletegevust, milline ala tundus Veske tundelisele, erksalt vastuvõtlikule, impulsiivsele, kergesti vaimustuvale ja muretule loomusele eriti lähedaseks. Kuigi esimesed luulekatsed a. 1866 said Kreutzwaldilt karmi arvustuse, ei suutnud see Vesket eemaldada loominguist. Vaatamata arvustuse karmusele Kreutzwald ometi aimas Veskes peituvat annet, ta vaid soovitas lõkata esialgu raiskamast kallist õppeaega luuletamisega. 1866. a. tutvus Kreutzwald Veskega isiklikult Tartus inspektor Mickwitzi juures, misajast noormees hakkas teda eriti huvitama, nii et ta andis Leipzigi sõiduks kaasa soovitusel prof. Brockhausile ning soovitas juba sellal kaalutella siiski veel misjonikooli astumise küsimust.

Luuletamisega on Veske tegelnud Leipzigi asumisest saadik võrdlemisi pidevalt. Sõpradele kodumaale teatas ta Leipzigi koguni, et on ühel pühapäeval loonud 16 laulu! Vastavalt Kreutzwaldi nõuannetele hakkas ta aga laule rohkem viimistlema, saates neid aegajalt erakirjades sõpradele Holstresse, kust neid hiljem kasutas postuumult ilmunud „Dr. Veske laulud” käsikirja koostamisel J. Bergmann. Ei ole huvituseta märkida, et tookordsed holsterlased tellisid kirjades tihti Veskest laule, millised ta Leipzigi päevil lõi veel Jannseni stiilis ja mustriks olevaile saksa viisidele. Kodumaal paljud neist lauludest said

uuteks rahvalauludeks, mida tänini tuntakse ja lauldakse laialdastes ringkondades, kuigi teinekord ei teata autorit.

Isamaaliste laulude ettekanded vaimustasid Vesket pisarateni, nagu nähtub paljude kaasaegsete mälestusist. Kuigi tal osutus raskeks pidada viisi — nii üllatav kui see ka tundub nii terava keelelise kuulmise juures —, armastas Veske ise tihti laulda. K. E. Sööt jutustab oma mälestusis loo Veske Ungarisse sõidu eelajast Tartus, mil ta poolehoidjad ajal üle kesköö ilmusid doktori korteri juurde Emajõe tänavas, et teda üllatada lauluga. Veske leiti alles töötavat. Oodati ligemale hommikuni, ent kui doktor siiski ei näinud kavatsevat heita magama, hiiliti ruumi ning lauldi paar laulu. Laulu juures „Lehvi, lahke laulukene. . .” kuuldi Vesket tõusvat ja ettevaatlikult toas edasi-tagasi sammuvat. Ent kui kolmanda lauluna kõlas „Sind surmani küll tahan ma kalliks pidada, mu õitsev Eesti rada, mu lehkav isamaa!”, tormas doktor nagu maruhoog saali lauljate juurde, laia habeme vuhisedes kahele poole üle õlgade. „Ja tänuavaldus lauljatele ja töötussõnad, isamaale truuks jääda — need täitsid vaimustavas hüüdes kogu maja. Laulu jätkudes jooksis Veske kirjutustuppa tagasi, ilmudes silmapilgu pärast uuesti — paberi sees peotäis sõredat mulda! Toolile astudes ja mulda põrandale puistates seletas ta endise paatosega, et see olevat tema ja ta sõprade — lauljate — kodumaa muld. Ta olevat seda kui kõige kallimat, pühamat varandust välismaal käies, võõra rahva seas elades ühes kannud, et Jumala and — kodumaa — mitte hingest ei kaoks! Sellele maale vanduvat tema igavest truudust! Ja seda pidavat ka teised, tema sõbrad, vennad ja õed, tegema! . . . Ja siis tegid ka teised seda — säravi silmi, käsi vandetöötusel taeva poole tõstes. . .” Sääraseid juhtumeid esines sageli. Kui 1881. a. Ida Daniel „Vanemuise” aias

peetud peol pidas puhtas Võru murdes Eesti ettevõtteid ülistava kõne, haaras Veske nagu elektriseeritult toolist ja sõprade kaasa minnes kanti neiu laudade vahelt läbi, kusjuures Veske avaldas varjamata rõõmuga soovi, et seesuguseid neidusid eestlaste seas leiduks palju.

K. A. Hermanni ja V. Kullerkupu mälestusist selgub ka, kuidas on sündinud praegu üldtuntud „Minge üles mägedele” ning kuivõrd Veske on olnud sääljuures vaimustatud. Tutvunud 1873. a. K. A. Hermanniga, ilmus Veske ühel talvepäeval ta korterisse, kus vaimustatult kandis ette ülalnimetatud laulu. „Eks tee sa viis juurde — nüüd kohe!” lisandas ta deklamatsioonile. Viis valmiski mõne päeva pärast ning Veske õppis ta ära Hermanni juhatusel säälsamas. Hiljem on Veske nimetatud laulu laulnud kõrvuti Hermanniga, endal pisarad silmis. Ta ei salanud, et inspiratsioon on saadud Holstrest, laul ise loodud osaliselt B. Sigismundi ainetel. Sõites hiljem keeleuurimisreisil hobusel Amblast Tapale, hüppas Veske korraga vankrilt, seisatas hobuse ees kesk teed, sirutas käed laiali ja deklameeris vaimustusega kaaslastele, järvalasele Villmannsenile ja V. Kullerkupule, nimetatud laulu, saades neilt kiitust ja lisandades selgituseks, et laul ilmub peatselt trükituna. Ta ilmuski kogus „Laulud viisidega” ja levis kiiresti. „Sõjalaulu” deklameerides hõiskas Veske sõnad „Eesti muld” välja seesuguse jõuga ja veendumusega, nagu pidanuks seda kuulma kogu maailm.

Ent samavõrdse vaimustusega ja andumusega jälgis ta Tartus elades maarahva kirjaoskuse arengut, pidas kõnesid, õpetas andekamaid lapsi, muutudes sääljuures ka ise peaaegu lapseks. Valmis kandma päevade kaupa lapsi kätel, oli juhtumeid, kus Veske tundide kaupa mängis väikesetega pargipingil või veereldes nendega liivas. Lasterikkasse perekonda sattudes unustas ta tihti täiskasvanud,

sattunud mängima mudilastega. Teenijaks võttis ta ainult lastega naise, kandes tihti oma pisku juures laste koolitamiskulusidki. Ning lisaks veel, keda Veske armastas kujuteldamatu jõuga, olid ta ema ja almust paluvad vaesed. Emale saatis ta alati midagi Tartust, kui see aga ei võimaldunud, osutus Veske kurbus põhjatuks ja spontaanseks.

Loomingulise töö kõrval võttis Veske täie rinnaga osa eesti poliitilisest ja seltskondlikust elust, olles agaramaid tegelasi peaaegu kõigis üldrahvuslikes üritusis. Nii oli ta Eesti Kirjameeste Seltsis alates 1873. a. liikmeks, 1875—82 abiesimees, 1882—85 esimees, toimetades a. a. 1878—79 ja 1881—83 ka seltsi aastaraamatuid, olles ühtlasi a. a. 1879—81 aktiivsemaks ja mõjuvamaks vastasrinna juhiks ja etendades silmapaistvat osa seltsi lõhenemises 1881. Sukeldumine eesti seltsiellu tekitas Tartus ja mujal baltlaste ringkonnis Veske vastu teravat vaenu ning paisutas veelgi enam umbusku — isegi kuni ta juures läbiotsimiste toimetamiseni. Kui 1881 õppekonna kuraator nõudis Veske lahkumist kõigist eesti seltsidest, vastas ta sellele veelgi intensiivsema tegelemisega keeldud ettevõtteis. Töötanud juba varem Eesti Aleksandri kooli rahakorjamisel, valiti Veske 1881. a. augustikuul E. Aleksandri kooli peakomitee ja abikomiteede esindajate koosolekul kooli põhikirja väljatöötamise komisjoni esimeheks, kellena arendas eriti tugevat opositsiooni Jakob Hurda juhatatava peakomitee enamuspartei vastu. Eriti aktiivsenä tuleb aga kriipsutada alla seda osa, mida Veske etendas E. Aleksandri kooli tülides a. 1883, kus abikomiteedele toetuv vastasrind sai enamuse päämiselt tema juhtimisel, tagandades Hurda peakomitee presidendi kohalt. Ka kolmandas üldrahvuslikus ürituses, kaubalaeva-seltsis „Lindas”, oli Veske aktiivselt tegev, esinedes a-st 1879 selle

volinikuna ja kuni 1883. suveni kohalike ettevõtjate juhtijana Tartus. Nimetatud seltsi liikmeiks oli päämiselt talurahvas maalt, kes tõi oma raha sinna lootuses suurele osakasule. Seltsi kaudu kavatseti arendada Eesti laevandust ja osteti seks kaks purjekat, kuna teiseks tähtsaks alaks kujunes kauplemine.

Vastavaks seisukohtadele üldrahvuslike ürituste juhtimisel kujunes elu Tartus, millest kujuka pildi annavad Kuldkepi rikkalikud mälestused. Olgu toodud neist olulisim osa:

„Just kui mesilaste pere lendab oma tarusse ja säält välja, nii külastasid noormehed dr. Vesket. Hääsoovlik naeratus doktori tervel punakajumelisel ilusast kaunist täishabemest raamitud näol, sõbralikud sõnad ta suus julgustasid noorsugu talle usaldades, kohmetuseta lähenema. Sellejuures nõudis doktor ometi, et noored tarvilist distantssi tema ja enda vahel ei unustaks. Tuba oli kahekordse maja teisel korral. Lihtne oli ta töö- ja vastuvõtutuba, lihtne selle sisustus. Ainult laud ja toolid, millel käsikirju ja raamatuid. Et külalistele istet pakkuda, pandi paberid lihtsalt nurka. Kõrvalteenistuseks oli nooremailt kirjani-kelt saadud käsikirjade parandamine (Veske parandas Tartus olles J. Kunderi, J. Pärna, Pärmani, L. Suburgi, J. Kõrvi ja teiste töid. Mõned neist avaldasid isegi soovi, et Veske kaupleks nende töid pääle parandust kirjastustele, hugegu korrektoori jne. Veske tegi seda tihti, õiendades lisaks arusaamatusi jne. Et ta oleks saanud tasu, selle kohta aga puuduvad konkreetsed andmed — J. K.). Külatajate tulles ta ei katkestanud tööd, vaid andis ise töötades keelevigade kohta ka seletusi. Kõne oli ladus, naljaga vürtsitatud, kui vestles lähemas seltskonnas, kuna suuremale seltskonnale esinedes kõne muutus raskepäraseks,

veidi kogelevaks. Polnud haruldus näha lühikese kasvuga doktorit, laiade äärtega hall pehme kübar pääs, liikuvat ees, talumeeste parv järel. Linnasaksad jäid seisatama ja vaatasid pilti üleoleva naeratusega.”

Veske häätähtlikkus tõi talle mõnelgi korral soovimatuid sekeldusi. Nii palusid majateenijad ja kutsarid Veske kord nende lavastatava näidendi näitejuhiks, milleks Veske andis ka nõusoleku, sattudes seetõttu hiljem saksa lehe pilke alla. Leht tõi muuseas lause „Aus dem Ganzen wurde ein Ulk, denn der Regisseur war ein Mulk” („Kõik muutus kometiks, kuna näitejuhiks oli mulk”).

1881, nagu selgub kaasaegsete mälestusist, oli Veske üks, kes käis esitamas keisrile palvekirja. Eriti sel põhjusel hakati nüüd pidama Vesket Tartus veelgi enam silmas, korraldati ta juures isegi läbiotsimine. Veske kolis Emajõe äärde, lagedamale kohale. Kuna ta kõnetunde ei harrastanud, pääsesid jutulesoovijad Veske juurde alati. Märt Mitile, Tartu põllumeeste seltsi silmapaistvamale tegelasele, märkis Veske kord: „Et rutem sisse saada, ära end hoi a enam ukse ligi, kui oled helistanud, vaid kaugeemale trepile, et aknast näha võiksin, kes sissesoovija on.” Dr. Veske ei pidanud oma olukorda enam julgeks, kuna ta tagakiusamises oldi mindud juba niikaugele, et kõiki neid eestlasi, kes Vesket külastasid, hakati pidama kelmideks. Et vältida pahu üllatusi ja mängida väikest ninanipsu kiusajatele, hoidis Veske öiti voodi ees toolil lahti vaimulikke raamatuid, jättes seega kutsumata külalistele mulje, nagu uuriks ta ainult keelt ning sedagi vaimulike raamatute järgi. „Rist sunnib saadana põgenema,” märkis Veske raamatutele osutades imestunud sõpradele, seletades siis imeliku nähtuse põhjuse.

Veske enda, Kunderi ja paljude teiste lootused, et Tartu ülikooli juurde asutatakse eesti keele professor, ei täitunud. Samuti ei tõstetud Veske palka, kuna saksa-soost professorid seisid sellele vastu. Küsimust valgustab Veske kujukalt kirjas 11. okt. 1877 Jaan Adamsonile, kirjutades muuseas:

„Prohvessor Teichmüller käis paari nädali eest kuraatori Saburoffi juures ja palus, et minu palk nenda kõrgeks saaks säetud, kui Vene universiteetide lektoritel, se on 1000 rubla. Kuraator öelnud, et sõja ajal (Vene-Türgi sõda — J. K.) seda võimalik ei olla, ja et ta seda väga hea meelega teha tahaks. Pärast sõda tahab ta seda teha. Ta öelnud, „tehke Veske dotsendiks, mis üksi prohveessorite asi on, mina tahan kinnitada.” Sealt sai siis näha, et need prohveessorid, kes ütlesivad, et kuraator mind ei kinnitaks, et siitmaa magisteri ehk doktori eksami ei ole teinud, valet rääkinud olivad. Takistus, see on peatakiustus oli: prohv. L. M. (tõenäolikkult Leo Meyer, kellega Veskel küll läbisaamine ei olnud kõige halvem, kuid Meyer oskas mängida eeskujulikult variseeri — J. K.), kelle õigus ja kohus on, keele uurijaid valitsemiseks ette seadida, ei pannud mind mitte dotsendi valitsemiseks prohveessorite kogule ette, et teised teda küll sundisivad. Põhjust, mis pärast ta seda ei teinud, ei öelnud ta kellegile. Selle asja saladus on: Prohv. L. M. hoiab seda kohta ühe meie õpetatud pojale, kes prohv. Engelhardiga sugulane, mitme muu prohveessoriga hea sõber. See noor mees on magister Leopold Schröder, direktor Schröderi poeg. L. Schröder on üksi indogermaania keelte uuria. Ta on prohv. L. M. juures studeerinud. Nagu sa tead, on L. M. Oettingite partei seltsis.”

C. R. Jakobsoni surma järele oli Veske radikaalse partei juhtivaks tegelaseks, teotsedes tihedas kontaktis

J. Köleri ja J. Kõrviga. Kasutades oma häälekandjana Jakobsoni „Sakalat”, pidi ta saama koguni selle toimetajaks. Lehe Viljandisse jäämise korral pakuti Veskele selle toimetajana 1000 rbl. palka, ühtlasi kaaluteldi aga ka, kas „Sakalat” ei oleks õigem viia üle Peterburisse. Miks ja millal Veske loobus ettepanekust, selle kohta puuduvad kahjuks täpsemad andmed. Säilinud paberite hulgas leidub Veske kirjutatud saksakeelne dokument 26. sept. 1882, mis kõlab tõlkes: „Sellega teatan, et valmis olen ajalehe „Sakala” toimetamist oma pääle võtma. Dr. Michael Veske, lektor.”

Kunder leiab, et Veske peaks nõudma palka vähemalt 3000 rubla, kui üldse võtab vastu toimetajakoha. Ta laidab aga mõtte, kirjutades Veskele:

„Minu vend Koval Hain kirjutas mulle, et Sind olla 1000 rublaga etc. „Sakala” toimetajaks valitud. Kui Sa selle valimise vastu võtad, siis ütlen ma Sulle, et Sinu tööpõld otsas on. Kui „Sakala” toimetaja ei saa Sa Eesti keelele ja rahvale millalgi seda tasu tooma, mis Sa suurkooliõpetajana tood. Tee kaup kohe tagasi! Prohvesori koht saab ju küll kord ka Tartus elusse saama, kus Sa täiesti oma leiba 1000 kord rahulikuma ja rõõmsama südamega võid süüa, kui Viljandi linnas ümber tapeldes ja vihastades.”

Nähtavasti sõprade nõuanded koos kavatsustega süveneda ikka enam teaduslikku töhe, sundisidki Vesket loobuma toimetajakohast „Sakala” juures. Kuid olukorrad muutusid ja 1885 anti Veskele valitsuselt toetus sõiduks keeleteaduse uurimisretkele Ungarisse. Ühelt poolt see meeldis Veskele, võimaldades talle tõhusamat süvenemist teaduslikku töhe, ent teisalt oli sellega täitunud ka vastasrinna soov, saada Veskest kodumaal lihtsalt lahti. Veskel tuli

lahkuda kõigist üritusist ja seltside juhtimisest Eestis, kuigi ta enda arvates esialgu vaid ajutiseks.

Võõrsil.

Juunikuust 1885 veebruarini 1886 viibis Veske Ungaris. Toetuseks sai ta ministeeriumilt 990 rubla, millega pidi tulema toime 2 aasta jooksul. Tegelikult tuli aga Veskel kodumaalt lahkumisel tasuda rida mitmesuguseid kohustusi, mis nõudsid toetussummast lõviosa. Ta sai küll hiljem, Kaasani sõidu eel, lisatoetust 219 rubla suuruses, kuid rahaline kitsikus välismaal viibimisel oli endiselt suur, isegi nii suur, et pidi pantima Leipzgis kingina saadud mälestussõrmuse, millest jäi üldse ilma. Elama asus Veske tuntud ungari keeleteadlase prof. dr. J. Budenzi juurde, kes asus Veskele õpetama ungari keelt. Sedasama tegi Harry Jannseni sõber kirjanik Béla Vikár, kes õppis ise Veskelt samal ajal eesti keelt, tõlkides hiljem „Kalevipoega” ja muud eesti rahvaluulesugemeist ning rea lüürikat ungari keelde. Juba esimestel nädalatel tutvus Veske Ungaris esimese eesti üldlaulupeo ajal 1869 Tartus Jannsenite perekonnas viibinud prof. Hunfalvy’ga, õuekunstnik krahv M. v. Zichy perekonnaga ja rea teiste silmapaistvamate tegelastega. Ungari keele õppis Veske ära nii kiiresti, et üsna varsti võis teatada koju, et loeb ungari kirjandust täiesti vabalt.

Ent Ungarisse ei saanud Veske jääda siiski kauaks. Juba 1886. a. algul nimetati ta enda palvel Kaasani ülikooli juurde soomesugu keelte erakorraliseks professoriks, millisele kohale asus sama aasta augustis, olles vahepeäl veel ainult lühemat aega kodumaal ja õppinud suvel nelja kuu jooksul täielikult kätte vene keele, mida varem ei

valdanud üldse, kuid milles tal tuli nüüd pidada loenguid. Kuidas Veske vene keelt õppis, sellest saab täieliku pildi A. J. Ansoni mälestusist.

Veske tuli veebruarikuul Ungarist Peterburisse, kus sõbrad andsid talle nõu haridusministriumist kuni 1. septembrini vaba aega paluda — vene keele õppimiseks, mida ta Tartu gümnaasiumis omal ajal ei olnud õppinud. Veske vene keele tundmine oli nii väike, et tuli hakata aabitsast päälle. Kirjutati ka varsti palvekiri valmis ja Veske läks tolleaegse haridusministri krahv Deljanovi juurde. Vastuvõtt ministrilt oli ootamata sõbralik. Deljanov kirjutas otsekohe resolutsiooni palvekirjale, nõudis aga, et Veske peab sõitma Moskva või mõnda teise Sise-Venemaa linna ja õppima sääl vene keele ära täielikult... Esiotsa paistis asi küll nagu lapsik: vana inimest, kes vene keelt üldse ei mõistnud, nii kaugele viia, et ta mõne kuuga keele nii ära õpiks, et õppetoolilt võiks seda vabalt kasutada — see näis olevat täiesti võimalu. Kuid seda mõistis igaüks, et vene keel tuli õppida selgeks, kuna mingit muud üle ei jäänud. Asuti tööle. Raske oli õppimine küll, sest keel pidi nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt kätte õpitama, ja põhjalikult. Tehti siis omavahel otsuseks: doktoriga räägivad tuttavad vene keelt; doktor vastab neile sõnad, mida mõistab, vene keeles, aga mida ta ei mõista, teistes keeltes. Õppekavas oli niipalju kui võimalik grammatikat õppida, kõige suuremat rõhku aga lugemise ja proosa päheõppimisele panna. Proosatükkide lugemiseks ja päheõppimiseks anti doktorile valida kas Turgenev või Tolstoi. Veske valis esimese, kellega oli eesti- ja saksakeelsete tõlgete kaudu osaliselt juba tuttav. Juba esimesed kolm õppenädalat näitasid, et asi nihkub. Grammatika põhiseadused omandas Veske keeleteadlasena kiiresti. Väga raskelt läks aga lugemine ja eriti rääkimine.

Paari nädalaga oli Veske Moskvast elades terve Turgenevi romaani vene keeles läbi lugenud ja sellest poole pähe õppinud. Tehti otsus mitte mingit muud keelt kui ainult vene keelt õppida ja rääkida. Eesti elust, mis Vesket nii väga huvitas, pidi talle ajalehtedest igapäev loetama vene keeles ja samuti Vene keeles jutustatama. Imestama pidi seda püsivust, millega Veske keelt õppis ja uuris. Ta ei maganud tervel suvel enam kui 4—5 tundi päevas. Hilised venekeeled õhtulehed ja varased hommikulehed pisteti talle ukseprao vahelt tупpa. Hommikul tõusis ta kell 6 ja uuris, pliiats käes, voodis olles lehti. Kui mina hommikul kell 8 tema poole läksin, oli mõni leht juba läbi loetud ja seletustnõudvad sõnad ning kõnekäänud ära märgitud. Kuni kella 11-ni välitas õppimine toas, siis mindi jalutama. Aga jalutamise ajal oli veel kõige kibedam töö: iga ukse, posti ja paberinatukese või karbikese päälkiri, mis silma puutus või pihku juhtus, pidi läbi arutatama...

Uhel ajal keele õppimisega õpiti näitlikult ka Vene ajalugu. Keiserlikkude losside ja suvituskohtade valitsuse poolt anti meile kaks priipiletit, millega suve jooksul igale poole vabalt sisse võisime pääseda, oli kõike, millel oli vähegi ajaloolist väärtust, vaadata. Kõikjal oli vastuvõtt lahke ja sõbralik. Eriti sõbralikud oldi meie vastu Moskva ülikooli suurtes raamatukogudes ja kabinettides, milleks aitas kaasa kuraator Kapustini soovituskiri. Vahete-vahel sõitsime Moskvast välja Vene küladesse, et kuulda lihtrahva keelt ja kõneviisi. Veske kuulmine oli nii terav, et ta juba esimestel väljasõitudel kohalikkude murrete hääldamisel ise-ärasusi leidis, kus venelane ise seda ei märganudki.

Linnas ettevõetud jalutuskäigult, mis igapäev kavakindlalt neli tundi kestis, tulime tunniks ajaks lõunale. Lõunasöögi-isu oli Veskel hää. Öhtul kella 6—8 õpiti jälle raamatute järele. Kell 9 läksime kuhugi suveaeda või teatrisse, kuhu jäime süda-ööni. Aegajalt läks Veske üksi mõne õpetlase poole visiidile. Saagedasti kutsuti teda professorite juurde jooma teed. Asi läks isegi nii kaugele, et Moskva õpetatud meeste seas tekkis mõte Vesket üldse mitte lasta minna Kaasani, vaid jätta teda Moskva ülikooli juurde professoriks. Prof. Gerje käis isegi Veske juures ja andis talle nõu mitte minna Kaasani, vaid esitada palve professorikoha saamiseks Moskva ülikooli juures. Ta lubas hoolitseda, et ilma pikemata palve otsustataks jaatavalt. „Seesugust meest, kui Teie, härra doktor, on meil siin keeleteaduse ja Balti olude selgituseks hädasti tarvis,” sõnas ta ise.

Terve suve kohta ainult kahel korral lubas Veske eesti keelt rääkida. Önnis J. Kunder tuli Kaasanist, kus ta valmistas end ülikoolis ette Eesti Aleksandri koolis töötamiseks. Siis räägiti kogu päev ja ligi öö eesti keelt ja arutati kodumaa minevik ning tulevik põhjalikult läbi... Teist korda lubas Veske endale eesti keelt jaanipäeval. Moskva eesti ringkond võttis sel päeval Veske auks ette väljasõidu Sokolniki metsa. Ilm oli soe, ilus ja vaikne ning puhtas eesti keeles kõlasid toredas männikus Veske laulud „Minge üles mägedele”, „Kui kallist kodust läksin” jt. See oli nii vaimustav ja kõrge, et vene keel tahes-tahtmata selleks päevaks jäi kõrvale...

Nii kadus suvine koolivaheaeg Moskvast ruttu. Veske õppis vene keele nelja kuuga nii selgeks, et kui 6. augustil raudteejaamas jumalaga jätsime, ta üsna kerge südamega ütles Kaasani sõita võivat, sest vene keel ei tegevat talle enam mingisugust raskust. Ja juba poolteist aastat hiljem kirjutas Veske tähtsaid venekeelseid kirjatöid.”

Majanduslik olukord Kaasanis ei olnud enam nii halb, kuna Veske aastapalgaks siin oli 2000 rubla. Sellest summast kulus küll tublisti seniste võlgade katmiseks, ent jääki jätkus tagasihoidlikuks elamiseks. Ametlik töökoo-

rem ei osutunud suuremaks töökoormast Tartus, vahest isegi väiksemaks, kuna kuulajaid oli vähe, ametlikult vaid üks. Selletõttu pühendus Veske nüüd tavalisest veelgi suurema andumusega teaduslikule tegevusele. Ümbrus siin oli selleks rahulikum, tööpõld rikkalik, kuna läheduses asetsesid mordvalaste, tšeremisside ja votjakkide seni uurimata keealad, millele Veske nüüd pühendus täie innuga. Ta võttis osa 1888. a. suvel teaduslikust ekspeditsioonist tšeremisside juurde, viibides järgmisel aastal Kaasani ülikooli toetusel mordva keele ja rahvaluule uurimisretkel. Napi kahe ja poole aasta jooksul kogus Veske 200 rahvalaulu. Töö viljana ilmus kirjutusi „Oma Maa” V aastakäigus, Kaasani arheoloogia-, ajaloo- ja etnograafiaseltsi teadetes ja mujal, lisaks sellele eriraamat tšeremisside keelemurrete alal (1889) ja samuti suurem eriuurimus Slaavi-Soome kultuurilistest vahekordadest keeleandmete põhjal (1890), milline teos (venekeelne) üks põhjanevamaid üldse. Ent ta töö jäi pooleli. Kuna Veske ei olnud majandusmehi, ei vabanenud ta Kaasaniski, vaatamata märksa suuremale palgale, majanduslikust kitsikusest. Oli kuid, kus tal tuli läbi ajada 20—30-rubla, kuna muu osa läks võlgade katteks, toetusteks jne. Alatine viril elujärg ei võinud endastmõistetavalt jätta avaldamata mõju Veske tervisele. Sellele liitus aga ka alatine töökoormatus. Pildi saamiseks Veskest professorina ei ole huvituseta jälgida lühikeses ulatuses Aleksander Russki mälestusi dr. Veske Kaasani-ajast. Russki kirjutab muuseas:

„Endine Leipzigi üliõpilane ei surnud Veskes õieti kunagi. K. A. Juškovi mööbeldatud tubade viimase, kolmanda korra koridoril, odavas, madalas, väikeste akendega ruumis vallaliselt, üksildase poissmehena elades istus dr. Veske päevast-päeva kodus oma raamatute taga.

Lõunat sõi ta tihtipääle alles õhtul, ilma et päeva jooksul einet oleks võtnud, ja vahel töötas ta ööd otsa kuni koiduni, silmi kinni panemata, nii et tõusev päike ta ikka veel töötamast leidis ja oma valgusega uusi ja uusi mõteteid, mis teda algava päeva pääle langevat tööd ühtelugu jätkama sundisid, otsekui täide valgusesse seadis. Selle puhkusetaja juurde, kes uskus, et inimese tõsine suurus seisab ta teadmistes ja mõtete kõrguses, iseloomujõus ja puhtuses ning hingeliste püüete aususes, omistamata kõikvõimsat jõudu rahale ja tunnustamata isiklikke mõnususi ka kõige väiksemas ulatuses, võis vara hommikul minna ja teda mitte ainult virgelt, vaid isegi ergutult eest leida, needsamad riided seljas, mis eelmisel õhtul. — „Küll olete Teie aga täna vara üles tõusnud,—juba riideski!” — „Ei,” vastab Veske, ilma vähemagi uhkustuseta, ennemini veidi kohmetuks ja segaseks muutudes, „ma ei heitnudki magama. Sattusin nii huvitavate mõtete ja tähtsate keeleteaduslike võrdluste pääle, et magamise unustasin: oli vaja edasi lükkamata järele mõtelda, läbi katsuda, järeldusi teha. Vaadake, mis ma tegin.” Ja ta hakkas siis isesuguse ülimeeldiva, liigutava õhinaga selle uneta möödasaadetud öö töötajajärgedest jutustama..”

Vahetpidamata teaduslik töö, virilad äraelamisvõimlused, puhkamatus, mis muutusid kogu Veske elu kestel vältimatuiks tegureiks, tegid oma töö. 4. mai õhtul 1890 suri Veske südamerabandusse eelnimetatud K. A. Juškovi numbritoas, vesteldes parajasti oma ainsa ametliku õpilasega, pärastise professori N. S. Tihoviga. Veske maeti Kaasanisse.

Teade Veske varajasest surmast mõjus kodumaal raske hoobina. Seda enam, et ta eemal olleski raudse järjekindlusega jälgides kodumaisi sündmusi, püüdis aegajalt

rahvuslikke üritusi endiselt toetada nõu ja jõuga. Ettevõtete eesotsast lahkus ta ju õieti vaid ajutiseks, lubades endiselt kaastööd „Oma Maale” ning mujale. Sõprade otsus, tuua laip võõrsilt kodumaa mulda, leidis ülemaalist vastukaja, kusjuures Eesti Kirjameeste Selts võttis asja tegeliku läbiviimise oma ülesandeks. Asuti korjama raha, mida laekus piisavalt ning prof. Köleri kaudu hangiti ministeeriumilt luba Veske põrmu kodumaale toomiseks. Oktoobrikuu algul sõitis laibale järele Eesti Kirjameeste Seltsi volinikuna Adolf Daniel, jõudes sellega tagasi 10-daks oktoobriks. Sügiseks olid lahendatud ka parandusajad, millistega tekkis mitmesuguseid sekeldusi, päämiselt põhjusel, et Veskel surres jäi Kaasanis järele võlgasid. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leidub dokument, mille sisu kõlab:

„Sellega tunnistame meie, allnimetatud Eesti Kirjameeste Seltsi Eestseisuse liikmed, et meie hääks oleme arvanud õndsas dr. Veske surnukeha Tartu universiteedi uude kirikaida matta, sellepärast et tema oli universiteedi koguduse liige, ja see kirikaid kõrgema ja ilusama koha pääl seisab, kui teised Tartu kirikaid. Tallinnas, 6. oktoobril 1890. Eesti Kirjameeste Seltsi abipresident Jüri T r u u s m a n n, kirjatoimetaja J õ g e v e r, kassahoidja abi dr. G. K o e l e r.”

Kuna aga ülikooli kalmistut peeti saksa kalmistuks, tekitas otsus Tartu lihtrahvas pahameelt. Asi läks nii kaugel, et tookordsele „Postimehe” toimetajale dr. K. A. Hermannile saadeti isegi kiri nõudega, et „Veske eesti surnuaiale saaks maetud”, „kui võimalik, siis õndsas J. V. Jannseni ligidale”. Kui „Postimees” selle küsimuse kohta neljapäeval enne matust rahuldavat teadet ei too, s. o. et Veske eesti kabelisse maetakse, siis ähvardati kutsuda rahvast üles matust takistama, nii et see võib toi-

muda ainult politsei kaitse all. „Saksameelsuse” pärast töotati ühtlasi E. Kirjameeste Seltsi eestseisusele pahu tagajärgi. Kuna aga M. Veske matus 21. okt. 1890 möödus üle 10.000 inimese osavõtul igasuguste vahejuhtumiteta, siis lubab see järeldada, et küsimus ultimaatumi esitajate juures oli mõeldud vahepääl põhjalikult läbi ja leitud, et ülikooli kalmistut saksa kalmistuks pidades on siiski eksitud ning Veske matmine sinna on kõigiti loomulik. Ülikooli asemikuna viibisid matusel professorid A. Brückner, Leo Meyer, P. Viskovatov, pärgasid asetati ennenägemata hulgal igast kodumaa nurgast kui ka Kaasanist. Laulis „Vanemuise” koor, Eesti Aleksandri kooli kasvandike koor, deklameeriti Veske ja Tamme luuletusi. Samal õhtul Eesti Kirjameeste Seltsis toimunud vaikselt mälestusõhtul otsustati püstitada Veskele mälestussammas. Muretseti luba korjanduseks ja 6 aastat pärast matust, 16. märtsil 1896 avaldas Veske haua kaunistamise toimkond üleskutse annetuste kogumiseks. 27. mail 1899 avati A. Weizenbergi valmistatud hauasammas. Sündmus oli taas toonud Tartu kokku hiigla-rahvahulgad. Hauasamba avas professor F. Hörschmann. Eesti Kirjanduse Seltsi korraldusel pühitseti 1915. a. maikuul väärikalt dr. Veske 25-dat surmapäeva, mispuhul kirjastati ka koguteos „Dr. M. Veske 25. surmapäeva mälestuseks.”

Kujunes kauniks kombeks, et Tartu Puškini gümnaasiumi naisabituriendid igal kevadel, saanud kätte küpsustunnistused, ehtisid Veske hauda lilledega, tahes nagu tasuda seda, mis Veskel puudus elus. Kui kaua nimetatud lilleohver kestis, ei ole kahjuks teada, kuid tõenäolikult seni, kuni elas Veske isiklik sõber, nimetatud kooli usuõpetaja H. Treffner. Võib-olla aasta või kaks enam — praegu on ta igatahes kadunud ning taas on Veske haud poolhüljatud.

Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulehoidja.

Hinge sügavaimalt olemuselt muretu ja tundeline ilutseja, andus Veske tulise isamaalasena, vaatamata oludele ja isiklikele raskustele, ennekõike luulele, võttes juhtivaks motiiviks isamaa ja vabaduse. Ei julge väita, et Veske luule suutnuks arendada oluliselt rahva veel kujunemata kirjanduslikku maitset, seda enam, et Lääne-Euroopa kirjanduslikele tuultele ning väliseile kultuurilisile mõjutusile oli suletud tee Baltimaale. Mida aga Veske luulelooming eksimatult saavutas, oli poliitiliste ühistuste kihamaapanek ning isamaaliku vaimustustule paisutamine ajal, mil vabadusmõte hakkas astuma esimesi kobavaid samme. Veske isamaalised laulud levisid rahvalauludena, inspireerides uusi. Veske julges laulda vabast Eestist, nagu nähtub Veske „Sõjalaulust”. Kujunedes Jakobsoni kõrval ja eriti pärast ta surma radikaalse partei juhtivaks tegelaseks, võis ta näida üldrahvuslike ürituste kandjaks olles nii raudse isamaalsuse tulehoidjana, et tekkis seesuguseid Eesti iseseisvusmõtte dokumente, nagu on 1882. a. Andres Dido juurest leitud ja tema käega kirjutatud „Eesti sõalaul” (Riigi Keskarhiiv, Liivimaa prokuröri arhiivi toimik nr. 2620, 1882. a.), milles ei kõnelda Eesti iseseisvusest enam ainult üldiselt, vaid määratakse lähemalt juba ka riigivorm:

„... Ehk Jakobson meil surnud küll,
Siis dr. Veske elab veel.
Ei pease keegi meie käest,
Sest Kalev ärkand surma väest.
Kõik Eesti riigi vaenlased
On haganate sarnased,

Kui põllul tuli põletab
Ja meie nui neid uinutab.
Priius, au ja Eestimaa! jne.

Käib Veske eel ja näitab teed,
Siis julgest järel! Eesti väed.
Kõik peastma oma isamaad,
Sest Eestimaa on meie hüüd.
Nüüd orjaunest ärkame
Ja ühes sõtta tõttame,
Sest priius läigib meie eel
Ja Eesti vabariigi peal (Sõrendus
minu — J. K.)

Priius, au ja Eestimaa
Need kutsuvad meid sõdima..”

Kuid Veske oma luulelooming tähistas märgatavat edusammu luule sisu ja vormi arengus, evides lihtsa tundesisu kõrval keelelist sulavust ja ladusust ning võltsimatut intiimsust koos omapärase rahvalaulule lähedase eestilisusega, mis meie varasemas luules puudus ning mida kirjanduse üldarengu seisukohast tuleb hinnata kõrgeks.

Veelgi ulatuslikum ja hinnatavam on aga Veske elutöö folkloori seisukohast, kuna ta suutis koguda oma aja kohta kiiduväärse täpsusega ja ustavusega ülesmärgitud, kuigi keeleliselt kohati muudetud regivärsse väga paljudest kohtadest peaaegu üle maa. Veel tänapäeval pakuvad tõhusat huvi ja omavad silmapaistvat tähtsustki ta rahvaluulelised kirjutused mitmetes välis- kui ka kodumaa ajakirjades ning väljaannetes, eesotsas Õp. E. Seltsi väljaannetega, E. Kirjam. Seltsi aastaraamatutega ja Veske oma asutatud kirjandus- ja keeleajakirjaga „Oma Maa”.

Ent tähtsaim ja viljakaim oli Veske tegevus keeleteaduse alal, kus ta tegeles tõelise pioneerina. Keeleteaduse tööpõld oli jäänud pääle F. J. Wiedemanni grammatika ja sõnastiku ilmumist peaaegu täiesti sööti. Eesti elava kõnekeele põhjalikumaks tundmaõppimiseks ja uurimiseks oli Veske kui äärmiselt terava keelilise kuulumisega ja esimene kõrgemat eriharidust eviv eestlane nagu kutsutud. Ning siin tegi ta põhjaneva töö häälikute kolmanda pikkusjärgu ehk välte avastamisel. Püsivalt väärtuslikud on Veske murdeuurimisreisude aruanded ning üsna mitmed vähemad keeleteaduslikud kirjutused, mis valmisid kodumaal, kuid millele samas mõttes võib liita Kaasanis valminud venekeelseid töid tšeremissi murrete häälikulisist erinevusist, kus Veske jälgib viimisteldud täpsusega läänemere-soome keelte laensõnu vene keeles, slaavi, vene ja leedu, õigemini balti laenusid läänemere-soome keeltes ja lõpuks kõigis neis keelkondades esinevaid ühiseid tüvesid, mille puhul raske on selgitada, kas need on laenud ja millises sihis nad laenatud. See oli esimene katse üldse ja küllalt põhjalik katse valgustada läänemere-soome ja slaavi keelilisi ning kultuurilisi kokkupuuteid, millele alles hiljem järgnes (1894, 1919) soomlaste uurimusi. Kahjuks jäi aga selgi alal Veske elutöö varajase surma tõttu pooleli, kuna tööpinge ning kujuteldamatult kitsad olud ning napp leivapaluke tegid liiga kiiresti oma töö suurmehe tervise kallal. Holstre orjalaps, kes nägi inimese suurust ta teadmiste rikkuses ja mõtete kõrguses, iseloomujõus ning puhtuses ja hingeliste püüete aususes, omistamata ebajumala kõrgust rahale ja isiklikele eluhüvedele, suutis tõusta omal ajal üheks suurimaks ning kindlustada oma nimele keeleteaduse pioneeri ja omariikluse ning vabadusideaali raudse tulehoidja nime, kuigi ta lend saatuse tahtel oli kahjuks liiga lühike.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48-64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linaes köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

II sari.

Nr. 7. Aug. Hanko: **LEITN. JULIUS KUPERJANOV.**

Partisaanide löögivaimu kehastaja.

J. Kuperjanov oma otse hulljulgete vägitgedega ja suure organiseerimisvõimega on oma nime vist küll kõige hiilgavamate tähtedega kirjutanud meie Vabadussõja ajalukku. Aug. Hanko, omaaegse kaitseministri esituses muutub ta meile taas elavaks ja vaimustavaks eeskujuks sangarlikkusest ja eneseohverdamisest.

Nr. 8. Joh. Kaup: **KAPTEN ANTON IRV.**

Soomusrongide löögivaimu kehastaja.

A. Irve otse legendaarne tõus allohvitserist divisjoniülema kohustetäitjaks, tema vaprad vägitööd Maailma- ja Vabadussõjas tõusevad selles vilunud ajakirjaniku noorsookohases esituses elavalt silmade ette. Koos eelmisega nad moodustavad põneva ülevaate meie ajaloo saatuslikumast ajastust - vaenlase sissetungimisest kuni Tartu ja Lõuna-Eesti vabastamiseni Eesti vägede poolt.

Nr. 9. Fr. Toomus: **AUGUST KITZBERG.**

Eesti algupärase draama looja.

Mida eesti kirjandusele E. Vilde oli romaani alal, seda oli A. Kitzberg näitekirjanduses. Tema elulugu on idülliline pilt väsimatust töömehest ja lahkest inimsõbrast, kes oma teoste ja oma isikuga on leidnud tee paljude südamesse.

Nr. 10. A. Looring: **MATTIAS JOHANN EISEN**

Kirjamees ja rahvaluulekoguja.

Eesti produktiivsemaid kirjamehi, maailma suurimaid rahvaluulekogujaid, uueaegse karskusliikumise rajajaid Eestis, populaarseid seltskonnategelasi - nii mäletavad M. J. Eiseni patriarhaalset kuju veel paljud ja niisugusena annab ka tema elukäigu innukas uurija A. Looring meile temast huvitava pildi.

Nr. 11. Nigol Andresen: **MIHKEL MARTNA.**

Eesti sotsialistliku liikumise isa.

M. Martna polnud mitte ainult Eesti sotsialistliku liikumise vanemaid ja populaarsemaid juhte, vaid ka teeneterikas riigimees meie iseseisvusvõitluse algperioodil. Tema aus ja sirgejooneline isik on leidnud hindamist niihästi maailmavalimiste sõprade kui ka vastaste poolt. Pilt, mille maalib temast üks tema parimaid tundjaid ja võitluskaaslasi, N. Andresen, on inimlikult lähedane ja tõetruu.

Nr. 12. M. Pukits: **JOHANN KÖLER.**

Eestluse eelpost Peterburis.

J. Köler oli neid väheseid eestlasi, kes võrsudes kehvast talutarest tõusis omal jõul innustatud kunstnikuks ja raius enesele tee keisrikotta ning Venemaa päälinna kõrgemasse seltskonda, jäädes seejuures alati ustavaks eesti rahvuslaseks. Tema elulooga kerkib meie silmade ette rida pilte ärkamisaja rahvuslikest võitlustest.

Eesti Rahvuslikud Suured A-9467

Elulooline kirjastik noorsoole

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48—64 lhk. Sarja hind koos 200
linases köites 2.85. Üksikvihik 50 snt.

III sari.

Nr. 13. Karl Mihkla: **LYDIA KOIDULA.**

Rahvusliku ärkamisaja suurlüürik.

L. Koidula dramaatiline, tähelelnuline elukäik on annud tänuväärt materjali paljudele elulookirjutajatele. Tuntud kirjandusloolase K. Mihkla teos väärib tähelepanu eriti just nüüd, kus L. Koidula 50-a. sünnipäeva puhul üle maa korraldatakse L. Koidula õhtuid.

Nr. 14. J. Pert: **AMANDUS ADAMSON.**

Eesti mineviku suurkujur.

A. Adamson oli üks neid, kes juba aastakümnete eest eesti kunsti viis euroopalisele tasemele ja kellele Venemaal usaldati kõige suuremaid riiklikke tellimusi. Tema tõus oribunud meremehepojast kunsti tippudele mõõdub me silmade eest kui põnev film.

Nr. 15. Kusta Raud: **JUHAN LIIV.**

Eesti traagilisim kirjanik.

J. Liiva traagiline saatus on juba ammu kõitnud noorte tähelepanu, tema õrnpene luule aga kuulub meie lüürika parimate saavutiste hulka. Tuntud koolikirjanik annab selles vihus põgusa, noortele jõukohase ülevaate selle erakordse isiksuse kujunemisest.

Nr. 16. Joh. Kaup: **MIHKEL VESKE.**

Keelteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulehoidja.

Dr. M. Veske oli väheseid eestlasi, kes juba möödunud sajandi teisel poolel äärmiselt suurte raskustega võideldes tõusis ülikooliprofessori kõrgele ametikohale. Ta julge, mehine esinemisviis on selles vihus kaasakiskuva värskusega edasi antud.

Nr. 17. Jaan Roos: **JAKOB HURT.**

Eesti vanavara kuningas.

J. Hurta on vaadeldud mitmelt seisukohalt ja selle järele ka mitmeti hinnatud. J. Roos püüab teda näidata ta elutöö väärtuslikumast küljest — maailma suurima rahvaluule kogujana, laskumata liigsesse idealiseerimisse. Meie ärkamisaja mõistmisele aitab see teos palju kaasa.

Nr. 18. A. Aret (Kallits): **PEETER PÕLD.**

Eesti hariduse teenäitaja.

P. Põllu, meie esimese haridusministri, Tartu ülikooli pedagoogika professori õilis kuju on tõesti väärt, et seda ikka uuesti pealekasvava noorsoo silmade ette manada.

P. Põldu pole vaja kunstlikult idealiseerida — kogu tema elu oli paleuslik tervik.

IV sari ettevalmistusel.